

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI
O‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish fakulteti**

“Himoyaga tavsiya etilsin”

Fakultet dekani

_____ F.f.d. B. Abdushukurov

“____” .- _____ 2018-y.

5111200 – O‘zbek tili va adabiyoti bakalavr ta’lim yo‘nalishi IV kurs 401-guruh
talabasi Toshmurodova Nafisaning **“Undov, taqlid, modal so‘zlarni o‘qitish
usullari”** mavzusida yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

_____ F.f.n. G.Ziyadullayeva

O‘zbek tilini o‘qitish
Metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Taqrizchi:

_____ F.f.n. I.Azimova

O‘zbek tilini o‘qitish
metodikasi kafedrasi mudiri

_____ Qudratova I

O‘zMU qoshidagi S.H.Sirojiddinov nomli
akademik litsey ona tili va adabiyot o‘qituvchisi

“Himoyaga tavsiya etilsin”

O‘zbek tili o‘qitish metodikasi kafedrasi mudiri

_____ F.f.n.I. Azimova

“____” _____ 2018-y

TOSHKENT – 2018

MUNDARIJA

Kirish.....	2
I.BOB.Undov taqlid, modal so‘zlarni o‘qitishning ilmiy-metodik va nazariy asoslari.....	6
1.1. Undov taqlid, modal so‘zlar haqida nazariy tushunchalar	6
1.2. Undov taqlid, modal so‘zlarni o‘qitishning ilmiy-metodik adabiyotlarda yoritilishi.....	20
II.Ta’lim bosqichlarida modal, undov, taqlid so‘zlarni o‘qitish usullari.....	28
2.1. Morfologiya. Mustaqil so‘z turkumlarini o‘qitish metodlari.....	28
2.2.Undov, taqlid va modal so‘zlarni o‘qitishda o‘yin-topshiriqlardan foydalanish.....	39
III.BOB. Ishning amaliyotga tatbiqi.....	55
3.1.Tajriba-sinov ishlari materiallari.....	55
3.2. Tajriba- sinov ishlarining natijalari.....	60
Xulosa.....	69
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	74

KIRISH

Mavzuni o‘rganilganlik darjasи. Inson shaxsining kamol topishida, tafakkurining rivojlanishida, tafakkur mahsulini nutq vositasida ifodalash salohiyatini egallashida asosiy vosita bo‘lmish ona tili fani maktabda yetakchi o‘quv fanlaridan biri sanaladi. Zero, ona tili millat tafakkurini shakllantiradi, rivojlantiradi, takomillashtirib boradi va namoyon ettiradi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ham o‘zining “Yuksak ma’naviyat – yengil-mas kuch” asarida ona tilimizning ana shu jihatiga alohida urg‘u bergen: “Ma’lumki, o‘zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o‘rtasidagi ruhiy-ma’naviy bog‘liqlik til orqali namoyon bo‘ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili – bu millatning ruhidir”¹. Shu bois ona tili ta’limi samaradorligini oshirish davlat siyosatiga aylandi va buni isboti sifatida 2016-yil 13-mayda Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek tili va Adabiyoti Universitetini tashkil qilindi. Umum ta’lim maktablarining ona tili va akademik litseylarning hozirgi o‘zbek adabiy tili darslarida “Morfologiya” bo‘limini, shu bilan birga undov, taqlid, modal so‘larini izchil kurs sifatida o‘qitish juda katta ta’limiy ahamiyatga ega. Bu bo‘limni o‘qitishning ta’limiy ahamiyati shundaki, o‘quvchilar tilning asosiy birligi – so‘z turkumlari haqidagi ta’limot bilan tanishadilar. Zero, morfologiya tilning barcha bo‘limlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, shu bo‘limlarni o‘qitishda izchillik bilan amalga oshiriladi. Ana shu uzviylikni ta’minalashga qaratilgan usullarni va innovatsion texnologiyalarni tatqiq qilish va morfologiyaga oid bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan mashqlar tizimini ishlab chiqish ishimizning dolzarbligini belgilaydi.

. Jumladan, o‘zbek tili o‘qitish nazariyasi va metodikasi fanida morfologiya bolimini o‘rganish masalalari metodist olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. T.Ziyodovaning “Ona tili ta’limi jarayonida o‘quvchilarning so‘z boyligini

---

¹ Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 176.

oshirish” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini,² A.Bobomurodovaning “Ona tili ta’limi jarayonida o‘yin-topishmoqlardan foydalanish” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini³ asos sifatida keltirish mumkin.

Ona tili darslarini samarali tashkil etish masalasi har doim ham yuksak ahamiyat kasb etgan va hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Ona tili darslarining samaradorligi masalasi tadqiq etilgan ilmiy tadqiqotlardan biri bu – Sh.Yusupovaning “Ona tili ta’limi samaradorligini oshirishda ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish (noan’anaviy usullar va kompyuterdan foydalanish)”⁴ nomli nomzodlik dissertatsiyasi hisoblanadi. Ishda “Aqliy hujum” metodidan, shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanib o‘tilgan darslardan namunalar va ularni tashkil qilish yo‘l-yo‘riqlari bayon qilingan. Shuningdek, ishda “Bu bizniki” usulidan foydalanish yo‘llari ko‘rsatilgan.

Sh.Yusupovaning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili darslarida o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishning ilmiy-metodik asoslari”⁵ nomli doktorlik dissertatsiyasida ham dars samaradorligini oshirish masalasiga e’tibor qaratilgan bo‘lib, unda zamonaviy pedagogik texnologiyaning mazmuni yoshlarga falsafiy fikrlashga o‘rgatish, ularda bilishga qiziqish uyg‘otish, motivatsiya hosil qilish, nazariy qoidalarni so‘zma-so‘z yodlashga emas, uni ta’limga tatbiq etish dolzarb vazifa ekanligini ta’kidlaydi. Metodist o‘z ishida o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati haqida to‘xtalib o‘tgan bo‘lib, o‘quvchi tafakkurini o‘stirishda “Aqliy hujum”, “Bu bizniki” metodlarini qo‘llash yaxshi samara berishini olib borgan tajriba-sinov ishlari natijalari bilan izohlaydi.

Ona tili darslarini qiziqarli tashkil etishning eng qulay yo‘llaridan biri o‘yin darslaridir. Ona tili darslarida o‘yin turlaridan foydalanish masalasi metodist A.Bobo-

---

² Зиёдова Т.У. Она тили таълими жараёнда ўкувчиларнинг сўз бойлигини ошириш. Пед. фан.номз. ... ёзилган дисс. – Тошкент, 1995. – Б. 141.

³ Бобомуродова А.Я. Она тили таълими жараёнда ўйин-топишмоқлардан фойдаланиш: Пед. фан. номз. ... ёзилган дисс. – Тошкент, 1996. – Б. 146.

⁴. Юсупова Ш.Ж. Она тили таълими самарадорлигини оширишда илғор педагогик технологияларни жорий этиш (ноанъянавий усуллар ва компьютердан фойдаланиш): Пед. фан.номзоди ... дисс. – Тошкент, 1998. – Б. 26.

⁵. Юсупова Ш.Ж. Хозирги ўзбек адабий тили дарсларида ўкувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари: Пед. фан.доктори ... дисс. автореферати. – Тошкент, 2005. – Б. 44.

murodovaning dissertatsion ishida tahlil etilgan.⁶ U o‘z ishida ona tilining har bir bo‘limini o‘rganishda qaysi tildagi va turdagи ta’limiy (didaktik) o‘yin-topshiriqlardan foydalanganish maqsadga muvofiq ekanligi va buning yo‘llarini ko‘rsatgan. O‘yin usulida darsni yoki darsning ma’lum bir bosqichini tashkil etish, albatta, o‘z-o‘zidan o‘quvchilarni guruhlarga bo‘lib, ularni hamkorlikda faoliyat ko‘rsatishga undaydigan ta’lim usuli hisoblanadi. A.Bobomurodova ona tilidan o‘quvchilarga beriladigan o‘yin-topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra uch turga ajratar ekan, birinchi turiga qayta xotiralashga asoslangan o‘yin-topshiriqlarni kiritadi. Faqat ushbu o‘yinlarning kamchilik tomoni borligini eslatadi: «Qayta xotiralashga asoslangan o‘yin-topshiriqlar o‘quvchidan hech qanday ijodiylikni, egallagan bilimlarni yangi sharoitda qo‘lashni, yaratuvchanlikni talab etmaydi. Bunday o‘yin-topshiriqlarni bajarish o‘quvchiga katta murakkablik tug‘dirmaydi, oldin o‘rganilgan mavzular va muayyan bilimga ega bo‘lgan o‘quvchi bunday topshiriqlarni bemalol bajarishi mumkin»⁷. Albatta, topshiriqlarni bemalol bajarish uchun bilim, ko‘nikma va malakalar yaxshi egallangan bo‘lishi lozim. Buning uchun esa o‘quvchi o‘zi unutgan narsalarini xotiraga tushirish haqida o‘ylashi, biror yo‘l bilan o‘qib olishi, sinfdoshlaridan eshitib bo‘lsa ham, bila borishi darkor.

Mavzuning dolzarblii. Undov va taqlid so‘zlar yuzasidan o‘rta umumiyligi ta’limda olgan bilimlarni mustahkamlash va uni amaliyotga tadbiq qilish,nazariy bilimlarni kerakli o‘rinlarda metod, oyin-topshiriq va usullardan foydalangan holda amaliyotda qo‘llay olishni o‘quvchilarga o‘rgatish, shu orqali ma’lumotlarni xotiraga muhrlashdir. Undov, taqlid, modal so‘zlardan nutqda o‘rinli foydalananish ko‘nikmasini hosil qilish, yozma nutqda foydalanyotganda imloviy va punktuatsion belgilarga alohida e’tibor berish lozim.

BMIning ilmiy-tadqiqot ishlari rejalarini bilan bog‘liqligi. Tadqiqot Alisher Navoiy nomidagi TDO‘TAU O‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish fakulteti O‘zbek

⁶. Бобумуродова А.Я. Она тили таълими жараённида ўйин-топишмоқлардан фойдаланиш. - Пед. фан.номзоди ... ёзилган дисс. – Тошкент, 1996. – Б. 8.

⁷. Юкорида номи кўрсатилган адабиёт..

tili va uni o‘qitish metodikasi kafedrasining 2017–2018-yillarga mo‘ljallangan BMI mavzulari banki istiqbolli rejasi asosida amalga oshirildi.

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning maqsadi umumta’lim mакtablarining Ona tili va akademik litseylarning Hozirgi o‘zbek adabiy tili darslarida Morfologiya bo‘limining alohida olingan so‘z turkumlari mavzularini o‘qitishning mazmuni shakli, vositalari va metodlarini, shu jarayonda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirishga va ularda nutq madaniyatini shakllantirishga qaratilgan mashq va topshiriqlar tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Tadqiqotning bosh vazifasi sifatida ta’lim bosqichlari ona tili ta’limi jarayonida morfologiya bo‘limi mavzularini o‘qitish metodikasining o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish masalasi belgilandi. Shunga ko‘ra tadqiqot ishini yoritish davomida:

- Ta’lim bosqichlarida morfologiya bo‘limining alohida olingan so‘zlar mavzularini o‘qitishga doir turli xil qarashlarni o‘rganish, uni o‘qitish bilan bog‘liq ilmiy-nazariy va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, mavzuning yoritilganlik darajasini va mavjud muammolarni aniqlash;
- amaldagi “Ona tili” o‘quv dasturi va darsliklarining morfologiya bo‘limining alohida olingan so‘zlar mavzularini o‘tish jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini o‘rganish, tahlil qilish va xulosalar chiqarish;
- ta’lim bosqichlarida o‘qituvchilar faoliyatida innovatsion texnologiyalardan foydalana olishining hozirgi holatini yoritish va tegishli xulosalar chiqarish;
- ona tilinining morfologiya bo‘limining alohida olingan so‘zlar mavzusini o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga doir yondashuv va tamoyillarni belgilash;
- ta’lim bosqichlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samarador usul va vositalarini ishlab chiqish;
- ta’lim bosqichlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish bilan bog‘liq samarali mashqlar tizimini yaratish, shuningdek, o‘quvchilarning matn yaratish ustidagi ishlari, muomala odobini egallashlari bilan bog‘liq o‘quv topshiriqlari va mashqlar tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti. Oliy ta’lim va o’rta maxsus ta’lim bosqichlari 7-sinf Ona tili darsligi va Akademik litsey Hozirgi o‘zbek adabiy tili darsligi.

Tadqiqot predmeti. Ta’lim bosqichlari ona tili darslarining undov va taqlid, modal so‘zlarini o‘qitish jarayoni, shu jarayonga xos ta’lim shakli, vositalari, mazmuni va metodlarining talqini.

Tadqiqotning metodologik asoslari va metodlari. Ishda O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunlari, o‘zbek maktablarida ona tili ta’limi Konsepsiyasi, “Ona tili” DTSi, taniqli psixolog, filolog, pedagog va metodist olimlarning ona tili ta’limining mazmunini yangilash, uni o‘qitishning samaradorligini oshirish to‘g‘risidagi ilmiy-metodik asarlari metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

BMIning ilmiy va amaliy ahamiyati. Bitiruv malakaviy ishining ilmiy ahamiyati ta’lim bosqichlari ona tili ta’lmida undov va taqlid, modal so‘zlarni o‘rganish holatini aniqlash hamda uni o‘qitishning qulayroq shakl va usullarini tavsiya etishda namoyon bo‘ladi. Shuningdek, tadqiqotning xulosalari va tahlil materiallari undov va taqlid, modal so‘zlarni o‘qitish masalalariga oydinlik kiritadi, uni o‘rganishda va ta’lim bosqichlarida qo‘llashda manba bo‘la oladi. Ta’lim bosqichlari ona tili ta’lmida undov va taqlid, modal so‘zlarni o‘qitishda ishlab chiqilgan mashqlar tizimi amaliy material bo‘lib xizmat qiladi.

BMIning amaliyotga tadbiqi. Ushbu BMI mavzusi yuzasidan Chilonzor tumanidagi O‘zMU S.X.Sirojiddinov nomli akademik litseyda pedagogik amaliyot jarayonida ochiq dars o‘tkazildi.

BMIning tuzilishi va hajmi. Ish kirish, uch asosiy bob, xulosa va foydalilanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat. Ishning umumiy hajmi 77 sahifani tashkil etdi.

1.BOB. UNDOV, TAQLID, MODAL SO‘ZLARNI O‘QITISHDA ILMIY-NAZARIY VA METODIK ASOSLARI

1.1. Undov taqlid, modal so‘zlar haqida nazariy tushunchalar

Avvalo, tilshunos olimlar Sapayev Q, Sayfullayeva R, Sh.Raxmatillayevning undov, taqlid, modal so‘z turkumlarining ta’rifi, ma’no turlari va xususiyatlari haqidagi nazariy qarashlarini solishtirib chiqamiz.

Tilshunos olim Sapayev Q. Hozirgi o‘zbek tili (morfemika, so‘z yasalishi va morfologiya) o‘quv qo‘llanmasida undov, taqlid, modal so‘zlar haqida quyidagicha ma’lumotlarni aytib o‘tgan.

Undov so‘zlar kishilarining his-hayajonini, buyruq-xitob, haydash, chaqirish ma’nolarini ifodalaydi. Undov so‘zlar leksik ma’no ifodalay olmasligi, kelishik, egalik, son affikslarini olmasligi jihatidan mustaqil so‘zlardan farq qiladi.

Shuningdek, nutqda boshqa so‘zlar bilan grammatik aloqaga kirisha olmasligi, gapning biror bo‘lagi vazifasini bajara olmasligi ham bu so‘z turkumining asosiy xususiyatlaridan biridir. Ular faqat otlashgandagina gapning bosh yoki ikkinchi darajali bo‘lagi vazifasini bajarishi mumkin. Masalan: *Oh urarman, ohlarim ursin seni. (Qo’shiqdan)*.

Undovlar intonatsiya jihatidan juda ham rang-barangdir. Bir undovning turli xil intonatsiya bilan talaffuz etilishi ularning ma’nosiga ta’sir qiladi. Masalan: «*Oh» qanday go‘zal manzara* gapidagi *oh* undovi bilan «*Oh», zolim falak, yiql boshimga* gapidagi *oh* undovining ma’nosи bir xil emas.⁸

Undov so‘zlarni ikkiga guruhga bo‘ladi. Undovlar ma’nosiga ko‘ra ikki xil bo‘ladi: a) *his-hayajon (emotional) undovlar; b) buyruq-xitob undovlari*.

1.His-hayajon (emotional) undovlari so‘zlovchining tuyg‘ulari, kechinmalari, turli his-hayajonini bildiradi. *Oh, eh, e, voy, o‘hho’, ehhe, ohho, uh, ma, hi (him), be, hoy, he, ey, ha, us, tuf, dod, voy, voydod, obbo, ura, o‘ho’, eha, ehhe, ie, huv, hay, hey, bas, rahmat, qani, salom, xayr, ofarin, balli, barakalla, ana, mana, be.*

⁸ Sapayev Q. Hozirgi o‘zbek tili. –Toshkent, 2007.

His-hayajon bildiruvchi undovlar ham o‘z navbatida ma’lum guruhlarga ajratib, misollar bilan asoslab beradi.

1) sevinch, shodlik, ko‘tarinki ruhiy holatni ifodalaydi. Masalan: «*Oh*», *qanday go‘zal manzara!* «*O*», *quyosh zarchisi, berib xushxabar, Hayot rubobini sayratguvchisan*;

2) xafalikni, og‘ir ruhiy holatni ifodalaydi. Masalan: «*E-voh*», *osmon yiroq, yer qattiq! Charxing buzilsin, falak!* (*P.Tursun*). *Hay, attang. Qani, o‘rtoq Odilov, siz ayting, shu gaplar rostmi?* (*A.Qahhor*);

3) taajjublanish, hayratlanish, ajablanish, kutilmaganlik, shubha, ikkilanish, e’tiroz kabilarni ifodalaydi. Masalan: «*Bay-bay-bay*». *Mening hasratim siznikiga urvoq ham bo‘lmas ekan* (*P.Tursun*).

2. Buyruq-xitob (imperativ) undovlarga esa quyidagicha ta’rif beriladi.

Buyruq - xitob undovlari ogohlantirish, xitob qilish, taklif, chaqiriq, buyruq, man qilish, do‘q qilish, haydash kabi ma’nolarni bildiradi. Buyruq - xitob undovlari quyidagilar: *o‘h, oh, hey, hoy, hay, ey, obbo, balli, rahmat, salom, hormang, xayr, xo‘s, cho‘k, kuch-kuch, tu-tu, beh-beh, pish-pish, mosh-mosh, ho‘-ho‘, gah, kisht, kisht-kisht, chuh, ishsh, xo‘s, cho‘k, mo‘h-mo‘h* kabilar. Shu bilan birga buyruq-xitob undovlariga quyidagi misollarni keltirib o‘tadi. Misollar: «*Oh-oh-oh*», *shunday shoirlarning sadag‘asi bo‘lsang arziydi.* (*Oybek*). «*O‘h*», *nega bunday qilding, jon uka?* (*A.Muxtor.*) «*Obbo» jiyan-e, biznikini topib keldingmi?* (*Oybek*). Ha «*balli*»! *Ana endi o‘zingizga keldingiz.* (*Uyg‘un*)⁹

Olima Sayfullayeva R., tadqiqotida taqlid so‘zlarni ot, sifat, son, ravish, olmosh, fe’l so‘z turkumlari kabi mustaqil ma’no anglatishini aytib o‘tadi.¹⁰ “O‘zbek tilshunosligida so‘z-gapning mohiyati, turlari, ularning leksik materiali tavsifi, qo‘llanish xususiyati empirik asosda yetarlicha o‘rganilgan. Substantsial yondashuvda gapning eng kichik qurilish qolipi [WRm] sifatida e’tirof etilgach, ziddiyatli, izohtalab nuqtalarga ega bo‘lgan so‘z-gapga ham «lison-nutq» tamoyili

⁹ Sapayev Q. Hozirgi o‘zbek tili Toshkent, 2007.

¹⁰ Sayfullaeva R. va b. Hozirgi o‘zbek tili. O‘quv qo‘llanma. –T, 2007.

asosida yondashish zaruriyati paydo bo‘ldi va har bir gapning o‘z qolipi mavjud bo‘lgani kabi, so‘z-gapning ham o‘ziga xos muayyan bir lisoniy qurilish modeli bo‘lishi shartligi e’tirof etildi”, -deb aytib o‘tadi.

So‘z-gap o‘z ichida bir necha ma’noviy guruhgaga ajraladi:

1. Modal. 2. Undov. 3. Tasdiq-inkor. 4. Taklif-ishora.

Kishilarining his-tuyg‘usini, haydash, to‘xtatish kabi xitob, buyruqni ifodalaydigan so‘z-gap ko‘rinishi – undov so‘z-gap. His-tuyg‘u undoviga [eh], [voy], [oh], [barakalla], [rahmat], [ofarin] kabi so‘z, buyruq -xitob undovlariga [pisht], [beh-beh], [pisht-pisht], [chuh] kabi xitob so‘z kiradi.

So‘z-gapning uchinchi ma’noviy guruhi bo‘lgan tasdiq/inkor so‘z ko‘pincha modal tarkibida o‘rganilgan. [Ha], [mayli], [xo‘sh], [xo‘p] so‘zi tasdiqni, [yo‘q], [mutlaqo], [aslo], [sira] so‘zi – inkorni ifodalovchi so‘z-gap.

Taklif/ishora so‘z-gapga qo‘llanishi tana a’zolarining maxsus harakati bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan [ma], [mang], [qani], [marhamat] so‘zi kiritilgan. Ular tinglovchiga qaratilgan bo‘lib, uni biror ish-harakatni bajarishga undaydi.

So‘z-gap shunday birliklar guruhiki, ularning ko‘pchiligi boshqa so‘z turkumidan tarixiy taraqqiyot jarayonida o‘ziga xos nutqiy qo‘llanish natijasida shakllangan va rivojlangan. Chunonchi, [so‘zsiz], [tabiiy] so‘zi sifatdan, [albatta] ravishdan o‘sib chiqqan bo‘lsa, [har qalay], [har holda] modal so‘z-gapi so‘z birikmasidan, [nasib bo‘lsa], [xudo xohlasa] kabilar gapdan kelib chiqqan.

Sof so‘z-gapga [albatta], [alhamdulilloh]; [eh], [hoy], [oh], [o‘h]; [ha], [yo‘q], [mutlaqo]; [ma], [mang] kabi modal, undov, tasdiq/inkor, taklif/ishora so‘zi mansub. O‘zbek substantsial tilshunosligida so‘z-gap [W?]-lashgan (modallahashgan, undovlashgantasdiq/inkorlashgan,taklif/ishoralashgan)so‘zlar,[W?]lashayotgan(mo dallashayotgan,undovlashayotgan,tasdiq/inkorlashayotgan,taklif/ishoralashayotgan so‘zlar, [W?]-simon (modalsimon, undovsimon, tasdiq/inkorsimon) so‘z-gapga ajratilib, mufassal o‘rganilgan.

Tilshunos olim Sh.Raxmatillayev esa undov deb, avvalo, kishining his-hayajonini bevosita ifodalaydigan tovush birliklariga aytildi: *oh, eh, uh, uf, e, be, voy, a, o, iye, he, hah, ehha, o 'hho '*, *voydod* kabi.¹¹

Ba'zi undovlar aniq bir his-hayajonni ifodalashga xoslangan bo'ladi. Masalan, *be* undovi rozi bo'lmaslik, qo'shilmaslik kabi his-hayajonni ifodalaydi. Tinglovchining diqqatini tortish uchun ishlatiladigan *hoy* undovi ishlatiladi.

Ko'pchilik undovlar esa har xil ohang bilan aytilib, turli his-hayajonlarni ifodalashga xizmat qiladi. Undovning turli ma'nolari deb talqin qilinadigan bunday hodisa nutq sharoitida, kontekstda (qurshovda) aniqlashadi. Masalan, *eh* undovi "sevinch"ni ifodalash uchun ishlatilsa, bir ohang bilan, "xafalik"ni ifodalash uchun ishlatilsa, boshqa bir ohang bilan talaffuz qilinadi. Ayni bir undovning bunday turli his-hayajonni ifodalashini yozuvda aks ettirish qiyin. Shu tufayli undov bilan yonma-yon keladigan jumla tarkibida undovning qanday his-hayajonni ifodalab kelayotganini aniqlashtiruvchi vositalar ishlatiladi: *Eh, qanday go'zal manzara!* Undovlarga xos ana shunday ko'pqirralilik ularni ma'no ifodalashiga ko'ra tasniflashni qiyinlashtiradi.

Adabiyotlarda undovlarning ikkinchi ma'no turi deb xitob birliklariga aytildi. Bular his-hayajon birliklaridan keskin farq qiladi: biror harakatni qilish-qilmaslikka ko'rsatma beradi.

1) Harakatni bajarishga chaqiruvchi undovlar hayvon va parrandalarga nisbatan ishlatilishga xoslangan: *chu, tss* (otga), *xix* (eshakka) v.h

2) Harakatni bajarmaslikka chaqiruvchi undovlar ham asosan hayvon va parrandalarga nisbatan ishlatishga xoslangan: *dirr, tak* (otga), *ish* (eshakka) v.h

Undovlarning alohida guruhi-kishilar orasidagi muomala-murojaat birliklari keltiriladi. Undovga aylanmagan, hali leksemalik xususiyatini saqlagan bu birliklarni undov turkumiga kiritish o'ta shartli bo'lib, quyidagicha ma'nolarni bildirish uchun xizmat qiladi:

1) ko'rishishni, xayrlashishni bildiradi: *assalomu alaykum, xayr* v.h

---

¹¹ Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. –T, Universitet, 2006. – B. 135.

2) tabrik, istak, minnatdorlik va unga javobni bildiradi: *hormang – bor bo'ling, salomat bo'ling; qitlug 'bo'lsin - qulluq; rahmat - arzimaydi* kabi.

3) Biror faoliyatni ko'tarinki ijobiy baholashni bildiradi: *balli, barakallo, ofarin*

Q.Sapayev "Taqlid so'zlar" ta'rifi haqida quyidagicha fikirlarni aytadi. Kishi borliqdag'i narsalarning turli tovushlari, sharpalari, harakat va shu'la ko'rinishlariga o'z tovushi bilan taqlid qiladi yoki ularning tovush deb tasavvur qilinadigan holatini yaratadi.

Turli sharpa-tovushlarning yoki shu'la-harakatlarning holati bo'lgan so'zlar *taqlidiy so'zlar* deyiladi. Masalan: *Gurs, tars, qars, gumbur-gumbur, yalt-yalt, yarq, lip-lip* va boshqalar.

Taqlid so'zlarni ham undov so'zlar kabi ikki guruhga ajratadi.

1) tovushga taqlid bildiruvchi so'zlar, 2) shu'la-harakatga taqlid bildiruvchi so'zlar. Tovushga taqlid bildiruvchi so'zlar tabiatdagi xilma-xil tovushlarni nutq tovushlariga ko'chirishdir. Masalan: *tars-tars, qars, qars-qurs shaq, shaq-shuq, taraq-turuq, vish-vish, gumbur-gumbur, piq-piq, shildir-shildir, pish-pish, gup-gup, lip-lip, yalt-yalt, yalt-yult, sharaq-sharaq, sharaq-shuruq* kabilar. Tovushga taqlidni bildiradigan so'zlarni ham yana guruhlarga ajratib, misollar bilan asoslab beradi: 1. Odamga xos tovushlarga taqlid qilinadi:

a) nutq organlarining ishtiroki bo'lgan tovushlarga: *Turg'unoy oxiri bosgan oyog'ini ko'tarolmay, to'xtab, Mastonning elkasiga boshini qo'ydi va «piq-piq» yig'ladi. (A.Qahhor).*

b) nutq organlari ishtirok qilmagan tovushlarga taqlid qilinadi. Bunda tashqi organlarning tovushlariga ham, ichki organlarning tovushlariga ham taqlid qilinishi mumkin.

Masalan: *Oysha xola zarda bilan «duk-duk», «duk-duk» yurib borarkan eshik oldida turgan... xurjunga ko'zi tushdi. (Sh.Toshmatov).*

d) Hayvon, parranda, hashoratlarga xos tovushlarga taqlid qilinadi. Masalan:
... *burchakda kulcha bo‘lib yotgan mushuk shoshib o‘rnidan turdi va Sidiqjonga qarab «miyov» dedi.* (A.Qahhor)

e) Turli jonsiz narsalarning, qurollarning tovushlariga taqlid qilinadi. Masalan: *Hamma yoqni temirning «shaqir-shuqur» sadosi qopladi.*

Shu’la - harakatga taqlid bildiradigan so‘zlar. Tabiatdagi xilma-xil shu’la, harakat ko‘rinishlarini tovush orqali ifodalaydi: *lip, lip-lip, lim-lim, bij-bij, lik-lik, yalt, yalt-yalt, yarq, yarq-yarq gir-gir, lapang-lapang, apil-tapil* kabilar.

Shu’la-harakatga taqlid bildiradigan so‘zlarda:

1. Shu’la-harakat tovush orqali tasvirlanadi: *par-par* (yonmoq), *pir-pir* (lab, ko‘z uchishi), *dir-dir* (titramoq), *qalt-qalt* (qaltiramoq), *xippa, (g‘ippa)* (bo‘g‘moq), *gup-gup, guppa-guppa* (qor yog‘moq), *gup* (hid urmoq), *g‘ir* (etib bormoq), *shart* (qirqmoq, o‘rindan turmoq), *cho‘rt* (kesmoq), *duv-duv* (yosh to‘kmoq), *paqqa* (qo‘lga tushmoq), yurakning *shig‘, shuv, jiz, jaz* etishi, ko‘zni *chirt* yummoq, *qult-qult* (yutmoq), *miq* etmoq, *taqa-taq* (berk) va boshqalar. Masalan: *Aravalardan gumburlab tosh-shag‘al ag‘darilishi, yangroq arra tovushi, bolg‘a, bosqonlarning «gup-gupi» quloqlarni bitirardi.*

Bular aslida tovushga taqlid bildiruvchi so‘zlar bo‘lib, hozir ularda tovush ma’nosi yo‘qolgan. Quyida keltirilgan ba’zi so‘zlarni tovushga taqlid deb ham, shu’laga taqlid deb ham bolmaydi. Shuning uchun bu so‘zlarni qaytadan ko‘rib chiqish lozim deb o‘ylayman. Shu’laga va harakatga taqlid so‘zlarni ham o‘z navbatida ichki guruhlarga ajratib chiqadi.

1. Narsaning harakatini ko‘rish orqali tasvirlanadi: *lip-lip, lik-lik, gir-gir, yalt-yalt, yilt-yilt, lapang-lapang, apil-tapil, dikang-dikang* (o‘ynamoq, chopmoq), *mo‘lt-mo‘lt* (qaramoq) va boshqalar. Misollar: *Lagancha «gir-gir» aylanib, ashula, dutor-tanbur vang‘illay beradi.* (Oybek).

2.Narsaning turg'un holati orqali tasvirlanadi: *lo'q, lang* (ochiq), *dang* (qotmoq), qulog'i *ding* (bo'lmoq), *pag'a-pag'a* (bulut) va boshqalar. Misollar: *Kishi otini gijinglatib, darvozalari «lang» ochilgan saroyga yana kirib ketdi.*

3.Kishining ruhiy holati ko'rish orqali tasvirlanadi: *hang-mang* (bo'lmoq) va boshqalar: *Ko'zim endi ilingan ekan. Toshxon borib uyg'otdi... «Akam keldi, turing... Tez boring», - dedi... «Hang-mang» bo'lib qoldim.*

4. Narsaning ko'p va zich ekani ko'rish orqali tasvirlanadi: *vij-vij, vijir-vijir, bij-bij, bijir-bijir* kabi. Masalan: *Yupqa teri ostidan yaltirab turgan sap-sariq yog' «vij-vij» qaynaydi. (O.Yoqubov).*

Taqlidiy so'zlar yakka shaklda va takrorlangan holda ishlataladi. Takrorlangan shakllar davomlilik, takrorlanish ma'nolarini anglatadi. Masalan, *U piq etib kuldi* gapida bir marta bo'lgan harakat ifodalansa, *U piq-piq kuldi* gapida kulish harakatining davomli bo'lganligi anglashiladi. - *Ko'cha va hovlilarda muzlab yotgan qor «g'arch» qilardi. (O.Yoqubov).*

Takrorlangan shakldagi ikkinchi komponent fonetik jihatdan o'zgargan bo'lishi mumkin. Bunday chog'da tovush yoki harakatning har xil sifatda davom etganligi anglashiladi: *taq-taq, g'arch-g'arch, tap-tap, g'ag'-g'ag'* - ovozlar bir xil; *taq-tuq, g'arch-g'urch, tapir-tupur, g'ag'-g'ug'* - ovozlar har xil.

Ba'zan taqlidiy so'zlarga, xususan, tovushga taqlid bildiradigan so'zlarga *-ir* (*-ur*) qo'shiladi: *taq-ir=taq -ir, duk-ur=duk-ur, dup-ur=dup-ur, hiq-i=-hiq-ir* kabi.

Taqlidiy so'zlar tovushning atamasi emasligi va nominativlik xususiyatiga ega emasligi bilan undovlarga yaqin tursa ham, ma'no va grammatik xususiyati bilan undan farq qiladi. Undovlar so'zlovchining his-hayajonini, buyruq-xitobini bildirsa, taqlidiy so'zlar ixtiyoriy va ixtiyorsiz yuz bergen hayqiriqlar, jonli va jonsiz narsalar tovushiga, har xil harakat, shu'la, holatga taqlidni bildiradi.

Taqlidiy so'zlarning sintaktik vazifasi undovlarga nisbatan ancha kengdir. Shuningdek, taqlidiy so'zlardan ot, fe'l va boshqa turkum so'zlari yasalishi

undovlardan yasalishga qaraganda ancha mahsuldor. Masalan, *hushtak*, *xurrak*, *g'urrak*, *g'ijjak*, *chapak*, *qarsak*, *qo'ng'iroq*, *bodroq*, *hiqildoq*, *shaqildoq*, *taqa*, *qahqaha*, *dag'dag'a* kabi otlar; *pichirla*, *shitirla*, *jarangla*, *chiqilla*, *g'ijirla*, *tiqirla*, *taqilla*, *gurkira*, *yarqira*, *pishqir*, *bo'kir*, *o'kir*, *hayqir*, *hurpay* kabi fe'llar taqlidiy so'zlardan yasalgan; *yarqirama*, *shaldirama*, *yaltiroq*, *yiltiroq*, *miltiroq* kabi sifatlar esa taqlidiy so'zlardan hosil qilingan fe'llardan yasalgan.

Shuningdek, ko'pgina taqlidiy so'zlar qo'shma fe'lning asosiy komponenti bo'lib kela oladi: *jiz etmoq*, *ship etmoq*, *g'iq etmaslik*, *yilt etmoq*, *vag'-vag' etmoq* kabi.

Taqlid so'zlar otlashganda quyidagi gap bo'laklari vazifasida keladi:

- a) ega vazifasida: *Nog'oralar «gumbur»i va karnaylar sadosi yana osmonu falakka chiqdi. (O.Yoqubov).*
- b) sifatlovchi vazifasida: *Atrofdagi issiqdan qush qanoti kuyguday, bu yerda – «g'ir-g'ir» shamol! (Oybek) (S.Nurov).*
- v) to'ldiruvchi vazifasida: *Tursunoy hech narsani ko'rmas, yuraginiing «dukur-dukur»idan boshqasini eshitmas edi. (A.Muxtor).*
- g) hol vazifasida: *Sobir... yaxna ko'k choyni «qult-qult» yutib, chopiqqa kirishdi. (Oybek). «Viz-viz» uchib arilar, Gul o'par sharbat yalab.*
- d) kesim vazifasida: *Yo'llar bo'kdi, Etiklar «shalp-shalp». (Mirmuhsin).*

Taqlidiy so'z ayrim hollarda so'z-gap sifatida ham keladi: *«Vov-vov! Men keldim!» - dedi it. (Sh.Sa'dilla).*

R.Sayfullayeva o'z ilmiy qarashlarida taqlid so'zlanı mustaqil so'z deb talqin qiladi va buning bir necha ilmiy asoslarini sanab o'tadi:

- a) turkiy tillarda taqlid miqdoran ko'p va ma'no jihatdan rang-barang.
- b) ulardagi tovushlar tizmasi ma'lum ob'ektiv voqelikdan xabar berib turadi.
- c) taqlid gap tarkibida ma'lum bir sintaktik pozitsiya egallaydi.

Taqlid so‘z-o‘zbek tilining muhim ifoda vositasi. Ularning ifoda tomoni mazmun tomoni bilan tabiiy bog‘lanishga ega. Bu quyidagi so‘z qatorini qiyoslash asosida hosil bo‘ladi:

- 1) *taq-tiq/tuq-tuq/to ‘q-to ‘q/taq-taq;*
- 2) *liq-liq/luq-luq/lo ‘q-lo ‘q/laq-laq;*
- 3) *tirs-tirs/tars-tars/tars-turs;*

Ko‘rinadiki, fonetik qiyofasi tor unli va qattiq undoshdan iborat bo‘lgan taqliddagi belgi darajasi keng unli va qattiq undoshdan iborat taqlid ifodalagan belgidan past. Bu taqliddagi shakl va mazmunning tabiiy bog‘lanishini ko‘rsatadi.

Taqlid morfologik jihatdan o‘zgaruvchan, bu bilan to‘la ma’nodagi mustaqil so‘z bo‘lgan ravishdan ham ustun turadi: *odamlarning g‘ovur-g‘uvuri v.h*

Sintaktik vazifalari: kesim-*atrof g‘ala-g‘ovur*; *ega-taqir-tuqur tinmadi*; *hol-shabada g‘ir-g‘ir esadi*; *to‘ldiruvchi-odamlarning vag‘ir-vug‘uridan quloqlar bitgudek*; *aniqlovchi-mahallada duv-duv gap*. Ko‘rinadiki, o‘zbek tilidagi taqlid semantik-morfologik-sintaktik jihatdan mustaqil so‘z maqomiga ega.

Taqlidiy so‘zlar ikki guruhgaga bo‘linadi: 1) tovushga taqlid bildiruvchi so‘zlar, 2) shu’la-harakatga taqlid bildiruvchi so‘zlar.

Tovushga taqlid bildiruvchi so‘zlar tabiatdagi xilma-xil tovushlarni nutq tovushlariga ko‘chirishdir. Masalan: *tars-tars*, *qars*, *qars-qurs shaq*, *shaq-shuq*, *taraq-turuq*, *vish-vish*, *gumbur-gumbur*, *piq-piq*, *shildir-shildir*, *pish-pish*

Shu’la - harakatga taqlid bildiradigan so‘zlar tabiatdagi xilma-xil shu’la, harakat ko‘rinishlarini tovush orqali ifodalaydi: *lip*, *lip-lip*, *lim-lim*, *bij-bij*, *lik-lik*, *yalt-yalt*, *yarl-yarl*, *yarl-yarl gir-gir*, *lapang-lapang*, *apil-tapil* kabilar.

Sh.Rahmatullayev taqlid so‘zlarni tasviriy birliklar deb nomlaydi va bu qarashlarda taqlidga bo‘lgan munosabat umuman boshqacha nazariyani yuzaga keltiradi.

Q. Sapayev talqinida modal so‘zlar gapda ifodalangan fikrning voqelikka munosabatini ko‘rsatuvchi modallik kategoriyasi har bir gapning muhim konstruktiv belgilaridan biri hisoblanadi. O‘zbek tilida modal ma’nolar bir qancha yo‘llar bilan - ot, fe’l va ravishlarning ayrim shakllari, shuningdek, yuklama va

modal so‘zlar bilan ifodalanadi. O‘zbek tilida fikrning voqelikka munosabatini ifodalash uchun xizmat qiluvchi alohida so‘zlar borki, ular *modal so‘zlar* nomi bilan yuritiladi. Modal so‘zlar (lotincha modus – «usul», «o‘lchov») so‘zlovchining gapda anglatilgan fikriga, voqeal-hodisalarga munosabatini ifodalaydi. Modal so‘zlar gapda anglatilgan fikrning so‘zlovchi uchun qanchalik aniqligini, bu xabarni so‘zlovchi qanday baholashini bildiradi. Modal so‘zlar, odatda, umuman gapga tegishli bo‘lib, gap bo‘laklari bilan grammatik aloqaga kirishmaydi. Shuning uchun ular gap bo‘lagi ham bo‘lib kelmaydi. Masalan: *Mehnat hamda turmush tajribasi, hunari bo‘lmagan odam ishdagi kishining o‘yini, tuyg‘usini anglamaydi gapiga albatta, shubhasiz, ehtimol kabi so‘zlar kiritilsa, ya’ni Ehtimol, mehnat hamda turmush tajribasi, shubhasiz, hunari bo‘lmagan odam ishdagi kishining o‘yini, tuyg‘usini anglamaydi* bu gapning mazmuni o‘zgarib qolmaydi; bu so‘zlar fikr so‘zlovchi tomonidan qanday baholanishini bildiradi, xolos.

Modal ma’nolar R.Sayfullayeva talqinida so‘zlovchining o‘z fikriga munosabatini ifodalovchi modal ma’no ham gapning sintaktik qurilishiga ta’sir qilmaydi. Bularning ichida modal so‘zlar va modallik terminating ustiga yuklangan ma’no anchagina keng qamrovli va murakkab hodisadir. Modal so‘zlar (lotincha modus – «usul», «o‘lchov») so‘zlovchining gapda anglatilgan fikriga, voqeal-hodisalarga munosabatini ifodalaydi. Unga [xullas], [demak], [chamasi], [tabiiy], [ehtimol], [shubhasiz], [shekilli] kabi so‘zlar misol bo‘ladi.

Gapda ifodalangan fikrning voqelikka munosabatini ko‘rsatuvchi modallik kategoriyasi har bir gapning muhim konstruktiv belgilaridan biri hisoblanadi. So‘zlovchining munosabatini ifodalaydigan so‘zlar modal so‘zlar sanaladi. So‘zlashuv jarayonida *albatta, darhaqiqat, ehtimol* singari so‘zlarni ko‘p eshitasiz, lekin bunday so‘zlar borliqdagi narsa-hodisalar, belgi xususiyatlarini nomlamaydi. Shu bilan birgalikda yordamchi so‘zlarga o‘xshab sof grammatik ma’no ham ifodalamaydi. Bunday so‘zlar bildirilayotgan axborotga so‘zlovchining tasdiq, ishonch, gumon kabi munosabatlarini bildiradi. Modal so‘z ishtiroy etgan gap

tarkibidan modal so‘zini tushirib qoldirsak ham gapning umumiy mazmuniga putur yetmaydi. Lekin, ishonch, tasdiq ma’nosi bo‘rtib turmaydi.

Masalan, *Shalola kelgan*, *Shalola kelgandir*, *Shalola keldi*, *Shalola, albatta, keldi* gaplarining birinchisida so‘zlovchining fikrga betaraf munosabati, ikkinchisida gumonsirash, uchinchisida aniqlik, to‘rtinchi gapda fikrning qat’iyligi namoyon bo‘lgan. Bundagi biror gapdan anglashilgan so‘zlovchining munosabati ikkinchi bir gapga ko‘chirilsa ham, gaplarning sintaktik tabiatini o‘zgarmasdan qolaveradi. Yuqorida keltirilgan to‘rtta gapning birinchisida qat’iylik (Shavkat uyga borsin),

Ikkinchisida noaniqlik (*Qaylardasan*, *sevikli erkam*), uchinchisida afsus (G‘urbat axtarganga g‘urbat ekan bu dunyo), to‘rtinchisida gumon (*Sen ham uni sevasanmi?*) kabi ma’nolar nosintaktik hodisalar sifatida namoyon bo‘lgan.

Ma'lum bo‘ldiki, [Pm] tarkibida tasdiq-inkor va modallik ma'nolari ham mavjud. Shuning uchun [Pm] da mujassamlashgan va turli vositalar bilan ifodalangan tasdiq-inkor, taxmin, gumon, shubha, ishonch, aniqlik, qat’iylik, shart, istak, tilak, buyruq, imkoniyat, zarurat, majburiylik va h. ma'nolar gap tarkibida turlicha – kirish bo‘lak, kiritma bo‘lak kabi gapning boshqa bo‘laklari bilan tobe-hokimlik munosabatiga kirishmaydigan va shu boisdan so‘z birikmalarini ham tashkil eta olmaydigan modal va tasdiq-inkor so‘zlar vositasida kengaytiriladi. Masalan: 1. *Nigora, ehtimol keladi*. 2. *Biz, shubhasiz, yutib chiqamiz*. Gaplardagi ehtimol, shubhasiz so‘z-gaplari sodda gap tarkibiga kirar ekan, gap bo‘laklari bilan grammatik aloqaga kirishmasa-da, mazmunan (Pm) ning tegishli ma'nolarini muayyanlashtiradi. Modal kengaytiruvchilar bu bilan lisoniy gap mazmunini n utqda to‘laroq ochishga yordam beradi. Modal so‘zlar va modallik masalalarida ko‘plab tilshunos olimlarimiz o‘z tadqiqotlarini amalga oshirganlar.

Jumladan, quyida Sh. Rahmatullayev tasnifi bilan tanishamiz.

Modallar gap shaklga bir butun holda qo‘silib, so‘zlovchining o‘zi anglatayotgan fikrning aniqligiga, chinligiga ishonch darajasini, voqelikdan taajjublanishini, afsuslanishini ifodalaydi:

1. Fikrning aniqligini ifodalovchi modallar: fikrning realligini ifodalovchilar: *darhaqiqat, haqiqatan, haqiqatda, filhaqiqat* (eskirgan); fikrning qat'iyligini ifodalovchilar: *shubhasiz, so 'zsiz, shaksiz*; anglatilayotgan voqelikning yuz berishiga ishonch bildiruvchi: *albatta*; anglatilayotgan voqelikning yuzaga kelishi tabiiy ekanini ifodalovchilar: *o 'z-o 'zidan, tabiiy*; fikrning chinligi eslatuvchi: *rostdan, darvoqe, aslida*.

2. Fikrning noaniqligini ifodalovchi modallar: fikrning taxminiy ekanini ifodalovchilar: *shekilli, chog'i, chamasi*; fikrning gumonli ekanini ifodalovchilar: *ehtimol, balki*; fikrning tusmolli ekanini ifodalovchilar: *xoy-naxoy, aftidan, mazmuni*; fikrning chinligiga gumon ham, ishonch ham ifodalovchilar: *har qalay, har holda: Jahonning kattaligi aniq o'lchangancha yo'q; h a r h o l d a, bir soldatning qalbidan kichik bo'lur* (G‘afur G‘ulom). Ayrim modallar yuz bergen voqea-hodisadan so‘zlovchining taajjubini, afsusini ifodalaydi: *ajabo, attang, esiz, tavba, xayriyat*.

Modallar, asosan, quyidagi turkumlarning negizidan ma'no taraqqiyoti asosida o‘sib chiqqan:

1. Ot leksema shakldan o‘sib chiqqan modallar:
  - a) tub leksema shaklga teng deb qaraladi: *ehtimol* kabi;
  - b) asli arabcha leksemaning tushum kelishigi shakliga teng bo‘lib, o‘zbek tili nuqtayi nazaridan tub deb qaraladi: *haqiqatan* (*haqiqat + an*) kabi;
  - c) asli predlog va leksemadan iborat bo‘lib, o‘zbek tili nuqtayi nazaridan tub deb qaraladi: *darhaqiqat* (tojikcha *dar* predlogi va arab tilidan o‘zlashgan *haqiqat* leksemasidan iborat bo‘lib, tojik tilida analitik grammatik shakkli leksemashakl sifatida *dar haqiqat* tarzida ajratib yoziladi), *darvoqe* (Bu modal ham xuddi shunday tuzilgan: tojikcha *dar* predlogi + arabcha *voqe'* = *dar voqe'* -'*haqiqatda*') kabi. Arxaik *filhaqiqat* modali esa arabcha *fi* predlogi, *al* aniqlik artikli va *haqiqat(un)* leksemasidan tuzilgan: *fi al haqiqat* → *fil-haqiqat*;
  - d) asli "ot leksema + atributiv shakl yasovchi" tarkibiga ega leksemashakldan o‘sib chiqqan va ma'noli qismlarga ajratilmaydigan bo‘lgan: *shubha + siz* =

shubhasiz, shakl + li → shekilli kabi (Keyingi misolda kelgan *kll* tovushlarini talaffuz qilish qiyin bo‘lgani sababli *kl* tovushlari oralig‘iga *i* tovushi kiritilgan) kabi;

f) asli leksema va shakl hosil qiladigan morfemadan tuzilgan bo‘lib, modal turkum birligi sifatida o‘sib chiqqan, shakl hosil qiladigan morfemalar o‘z grammatik mohiyatini yo‘qotgan, ajratilmaydigan bo‘lgan. Bunday modallar asli:

- 1) "leksema + birlik sonlovchisi + III shaxs nisbatlovchisi + bosh kelishik ko‘rsatkichi" tarkibiga ega bo‘lgan: *chama + ØI + si + ØII = chamasi, mazmun + ØI + i + ØII = mazmuni* kabi;
- 2) "leksema + birlik sonlovchisi + o‘rin yoki chiqish kelishigi affiksi" tarkibiga ega bo‘lgan: *haqiqat + ØI + da = haqiqatda, rost + ØI + dan = rostdan* kabi (Keyingi modal ko‘pincha *rostdan ham* shaklida yuklama bilan ishlatiladi);
- 3) "leksema + birlik sonlovchisi + III shaxc nisbatlovchisi + o‘rin yoki chiqish kelishigi affiksi" tarkibiga ega bo‘lgan: *asl + ØI + i + da = aslida, aft + ØI + i + dan = aftidan* kabi.

2. Otdan boshqa turkum leksemashakllaridan o‘sib chiqqan:

- a) Sifat leksema shakldan o‘sib chiqqan: *tabiiy* kabi;
- b) Ravish leksema shakldan o‘sib chiqqan: *albatta* kabi;
- c) Tojikcha *xoh-noxoh* fe'l shaklidan o‘sib chiqqan; bunda *xoh* - 'ista', *no-ma*; *xoh-noxoh* - 'ista-istama'; o‘zbek tilida har ikki qism oxiridagi *h* tovushi y tovushiga, ikkinchi qismdagi birinchi *o* tovushi *a* tovushiga almashgan: *xoh-noxoh* → xoynaxoy; ma'noda ham jiddiy o‘zgarish yuz bergen: 'ista-istama' → 'tusmol';
- d) Bog‘lovchidan o‘sib chiqqan: *balki*.

3. Birikma shakl hokim a'zosining ellipslanishi (tushirilishi) natijasida yuzaga kelgan: *o‘z-o‘zidan aniq* → *o‘z-o‘zidan* kabi.

4. Birikma shaklning modalga aylanishi bilan yuzaga kelgan: *har qalay, har holda* kabi.

Biror turkum birligi asosida modal birlik o‘sib chiqqan bo‘lsa, bunday hollarda odatda omonimiya voqe bo‘ladi.

Fe'lning mayl shakllari ifodalaydigan maslahat, so'rash, istak, ogohlantirish, buyruq, qistash, ta'qiqlash, shart kabi ma'nolar modal ma'nolardir.

Ayrim ot va ravish shakllari orqali xohish, istak, zaruriyat, imkoniyat, mumkinlik kabi ma'nolar, yuklamalar orqali esa gumon, taxmin kabi modal ma'nolar ifodalanadi va boshqalar.

Modal so'zlar bir butun leksik birlik sifatida qaraladi, ularning tarkibi morfologik elementlarga ajratilmaydi.

R.Sayfullayeva taqlid so'zlani mustaqil so'z deb talqin qiladi va buning bir necha ilmiy asoslarini sanab o'tadi: a) turkiy tillarda taqlid miqdoran ko'p va ma'no jihatdan rang-barang; b) ulardagи tovushlar tizmasi ma'lum ob'ektiv voqelikdan xabar berib turadi; c) taqlid gap tarkibida ma'lum bir sintaktik pozitsiya egallaydi.

Hozirgi o'zbek adabiy tili o'quv qo'llanmasida undov, taqlid, modal so'z turkumlarini so'z gaplarni ichida keltirib o'tadi, ya'ni so'z gaplarning ma'noviy guruhi sifatida ataydi va ularga alohida ta'rif berib o'tadi. Har bir nazariyalar bir biridan faqat shakl jihatdan farq qiladi, mazmuni esa deyarli bir xil.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak undov, taqlid, modal so'z turkumlarini Q.Sapayev alohida so'z turkumlari deb, R.Sayfullayeva so'z gapni tarkibiga kirgizib modal va so'z gapga bir xil ta'rif beradi. Shuni aytib o'tish joizki so'z - gap sintaksisda, modal so'z morfologiyada o'rganiladi. Ushbu olimlarning undov, taqlid, modal so'z turkumlariga bergen ta'riflarini o'rganib chiqqan holda, shunday fikrga keldimki, alohida olingan so'z turkumlarini, mustaqil so'z turkumlari qatoriga qo'shishimiz mumkin. Sababi undov, taqlid, modal so'zlar mustaqil so'z turkumlari bajargan vazifada kela oladi. Mustaqil so'z turkumlaridan farqi shundaki, egalik, kelishik, shax-son qo'shimchalarini qabul qila olmaydi.

1.2. Undov taqlid, modalni o‘qitishning ilmiy-metodik adabiyotlarda yoritilishi

Har qanday ilmiy tadqiqot muayyan metodologiya va metodlarga tayanadi. Har bir fan tajriba va izlanishlar asosida rivojlanib borgani kabi ona tili o‘qitish metodikasi ham ilg‘or tajribalar, turli fikr-mulohazalar asosida taraqqiy etib boradi. Maktabda ona tili o‘qitish usullariga doir barcha masalalarni birgina ishda qamrab olish qiyin bo‘lgani uchun o‘qituvchilar mактабда ona tilini o‘qitishga ijodiy yondashib, sinfdagi mavjud sharoit va holatni hisobga olgan holda, bayon etilgan fikrlarni to‘ldirib boradi.¹²

Ona tili fanini o‘qitishda o‘quvchilarga ma’lum bir mavzu haqida nazariy jihatdan bilim berilgandan so‘ng, albatta, olingan bilimni mustahkamlash uchun metodlardan foydalanish zarur. Undov, taqlid, modal so‘zlarini o‘qitishda, tekshirish metodidan foydalanish o‘quvchilar bilimini yanada oshiradi. Tadqiqotchining o‘rganayotgan ob'ekt mohiyatini haqqoniy yoritishida, qanday metodologiya va metoddan foydalanishi juda katta ahamiyatga ega. Shuning uchun ham ilmiy tadqiqot jarayoniga qadam bosayotgan yosh izlanuvchi umumiylan metodologiyasi va xususiy ilmiy metodlar haqida etarli ma'lumotlarga ega bo‘lishlari zarur.¹³

Mustaqillik sharotida keng rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘lgan o‘zbek tili fani ham metodologik, ham xususiy ilmiy tadqiqot metodlari nuqtai nazaridan boyidi.

«Ona tili o‘qitish metodikasi»ning fan sifatida shakllanishi, rivojlanishi va hozirgi ahvoli, uzoq tarixga ega bo‘lgan o‘zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy va g‘oyaviy to‘siqlarga qaramay, O‘rta Osiyodagi boshqa xalqlar kabi ilg‘or fikr egalarini, dunyoga mashhur buyuk olim, shoir va san’at ahllarini yetkazdi, insoniyatga ilm-fan, madaniyat va adabiyot sohasida o‘lmas yodgorliklar taqdim etdi. Abu Nasr

---

¹² Husanboyeva Q. Adabiy ta’limda mustaqil fikrlashga o‘rgatish asoslari. –Toshkent: O’zimkomtsentr, 2003. – B. 40.

¹³ Abduvalidov E. Yangi pedagogik texnologiya nima? - T, TDPU, 2001. – B. 139.

Forobiy, Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Munis, Xorazmiy kabi olim va shoirlar o‘z asarlarida o‘sha davr maktablaridagi ta’lim - tarbiya, ilmiy va badiiy asarlarni o‘qish va o‘rganish haqida fikrlar bildirib, metodik fikrning rivojiga ta’sir ko‘rsatdilar.

Bundan yigirma yillar oldin mashhur tilshunos Yu.Stepanov ham “Hozirgi tilshunoslikning g‘oyalari va metodlari” asarida yosh tadqiqotchilar asarlarida metodologiya va muayyan xususiy ilmiy metodga tayanish masalasida kamchiliklar borligini aytib o‘tadi.¹⁴

Ona tili ta’limining samarali usullarini izlab topish tarixi garchand uzoq davrlarga borib taqalsa-da, ammo «Ona tili o‘qitish metodikasi» fan sifatida XX asrning 30-yillaridan boshlab pedagogika bilim yurtlari, oliy o‘quv yurtlarining filologiya fakultetlarida o‘qitila boshlangandan keyin shakllandi. «Ona tili o‘qitish metodikasi» fan sifatida shakllangach, dastur, darslik va shu yo‘nalishda o‘quv - metodik qo‘llanmalar yaratishga ehtiyoj ortdi.

Dastlab S.A. Fessaloniskiyning «Ona tili metodikasi» (1940-yil) talabalar uchun o‘quv qo‘llanmasi sifatida nashr etilgan. Mazkur qo‘llanmada o‘quvchilar nutqini o‘stirish masalalariga katta e’tibor berilgan.¹⁵

«Ona tili o‘qitish metodikasi» fanining ilmiy tadqiqot metodlari. «Ona tili o‘qitish metodikasi» mustaqil fan sifatida o‘zining ilmiy tadqiqot metodlariga ega. Ilmiy tadqiqot metodlarini ishga solishdan ko‘zlanadigan asosiy maqsad DTS talablariga javob beradigan ta’lim mazmunini belgilash, o‘qitishning eng samarali metod, vosita va usullarini aniqlash, ona tili darslarini tashkil etishning qulay shakllarini belgilash, o‘quvchilardagi bilim, malaka va ko‘nikmalarni nazorat qilish singari muhim muammolarning ilmiy yechimini topishdan iborat.

«Ona tili o‘qitish metodikasi» fani pedagogik eksperiment, diagnostik tahlil, suhbat, kuzatish, o‘quvchilarning og‘zaki javoblari va yozma ishlarini tahlil qilish,

---

¹⁴ Stepanov Yu. Hozirgi tilshunoslikning g‘oyalari va metodlari asarida. –Toshkent, 2002. – B. 14.

¹⁵ Fessaloniski A. Ona tili metodikasi (1940-yil). – B. 97.

ilmiy pedagogik adabiyotlar tahlili, ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish, maktab hujjatlarini ko‘zdan kechirish singari ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanadi.

Morfologiya- so‘z tarkibi, so‘zning asosi, qo‘sishimcha, so‘z yasovchi qo‘sishimcha, shakl hosil qiluvchi qo‘sishimcha, lug‘aviy shakl hosil qiluvchi qo‘sishimcha, sintaktik shakl hosil qiluvchi qo‘sishimcha, old qo‘sishimcha, so‘z turkumlari, mustaqil so‘z turkumlari, to‘plam, tasnif, fe’l,o‘timli va o‘timsiz fe’llar, harakat nomi, sifatdosh, ravishdosh, ot so‘z turkumi, atoqli va turdosh otlar, shaxs otlari, narsa otlari, o‘rin-joy nomlari, sifat, asliy va nisbiy sifatlar, sifatlarning otlashuvi, son, sonning ma’no turlari, ravish so‘zlar, ravishlarning ma’no turlari, olmosh, yordamchi so‘z turkumlari, bog‘lovchi, ko‘makchi, yuklama, alohida so‘z turkumlari, undov so‘zlar, modal so‘zlar, taqlid so‘zlar.¹⁶

Taqlidiy so‘zlar va undovlarni o‘rganish. Tilimizda mustaqil so‘z turkumlariga ham, yordamchi so‘z turkumlariga ham kirmaydigan talaygina taqlidiy so‘zlar va undovlar bo‘lib, o‘quvchilarni bu so‘zlar olamiga olib kirish ularning nutqiy taraqqiyotida muhim o‘rin egallaydi. ¹⁷

Ma’lumki, taqlidiy so‘zlar ma’nosiga ko‘ra ikki guruhga bo‘linadi: a) tovushga taqlid bildiruvchi so‘zlar; b) holatga taqlid bildiruvchi so‘zlar.

O‘quvchilar lug‘atini tovushga taqlidni bildiradigan so‘zlar bilan boyitish maqsadida berilgan so‘zlarni (masalan, inga-inga, gumbur-gumbur, pix-pix, viz-viz, vish-vish, vaq-vaq, miyov-miyov, bildir-bildir, hov-hovva h.k.), inson tovushiga taqlid so‘zlar, hayvon, qush, hasharotlar chiqaradigan tovushga taqlid so‘zlar, tabiat hodisalari chiqargan tovushlarga taqlid so‘zlarga ajratish va bu so‘zlar guruhini mustaqil davom ettirish, tovushga taqlid so‘zlarni to‘liq takrorlangan (masalan, gumbur-gumbur, guldur-guldur) va tovushlar takrori (masalan, taq-tuq, shaq-shuq) kabi guruhlarga ajratish, ular yordamida gaplar qurish, matn yaratish, taqlid so‘zlarda ma’noning torayishi (masalan, shaqshaqa,

¹⁶ Ona tili fanidan umumiy o‘rtta ta’lim maktabining o‘quv dasturi: Uzviylashtitilgan Davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari. – Toshkent, 2010. – B. 63.

¹⁷ Oxunjonova O. Davlat tili darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Til va adabiyot ta’limi, 2002. – B. 162.

tartarak, sharshara), ularning qo'llanilishi va imlosi ustida ishlashga oid amaliy ishlar bajariladi.

Holatga taqlid so'zlar ustida ishlashda ham xuddi shunga o'xhashish usullaridan (masalan, holatga taqlid so'zlar ro'yxatini tuzish, berilgan so'zlarning uyadoshlarini topish, bu so'zlar yordamida gaplar tuzish, matn yaratish va h.k.) foydalansa bo'ladi.

Juft va takrorlanib qo'llangan taqlid so'zlar orasida chiziqcha qo'yib yozish malakasi yuqorida tilga olingan har bir amaliy ish orqali o'quvchilarga singdirib boriladi.

Mazkur mavzuni o'rganish taqlidiy so'zlardan foydalanib, tasviriy insho yozish bilan yakunlansa, hosil qilingan bilim, malaka va ko'nikmalarning amaliy qimmati yanada ortadi.

Undovlarni o'rganishda ham, ularning ma'no guruhlari ustida ishlashda ham o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va nutqini rivojlantirish muhim talab sanaladi. Berilgan undovlarni ma'no jihatdan his-hayajon undovlari (masalan, oh, eh, uh, o,e, voy, ura, ofarin, rahmat, hormang, balli, hay-hay, bay-bay, xo'sh) va haydash-chaqirish undovlari (masalan, kisht, chuh, beh-beh, po'sht-po'sht) ga ajratish, bu har ikkala ro'yxatni mustaqil davom ettirish, ularning yakka holda yoki takrorlab qo'llanilganligini aniqlash va imlosini sharhlash, har bir undov so'zning ma'no nozikligi ustida ishlash, ular yordamida gaplar tuzish yoki matn yaratish, *oh- vohlari, dodiga et, voy-voylari* singari ma'nosi toraygan undovlarning nutqda qo'llanilishi ustida ishlash kabi amaliy ishlar o'quvchilarning so'z boyligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, badiiy asarlardan,xalq dostonlaridan undov gaplarga misollar toptirishning ahamiyati benihoya katta.

Undovlarning ma'no guruhlari ustida ishlash, ularning imlosi ustida ishlash bilan qo'shib olib boriladi.

Mazkur mavzuni o'rganishda xalqimizning asriy urf-odatlaridan biri minnatdorchilikni ifodalovchi *hormang, bor bo'ling, rahmat, taishkkur, barakalla, ofarin, balli* kabi undov so'zlarni o'quvchilarning nutqiy faoliyatiga olib kirishga alohida e'tibor berish lozim.

Taqlidiy so‘zlar va undovlarni o‘rganishda xalq topishmoqlaridan foydalansa bo‘ladi. Masalan, *Olisdan jangur-jungur*, *Yaqindan oddiy temir*. *Ajoyibdur oq laylak*, *Nog‘ora chalar taq-taq*. *To ‘pim to ‘p-to ‘p etasan*, *Ursam uchib ketasan*.

Xullas, taqlidiy so‘z va undovlar ustida ishslash o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish va nutqini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Taqlidiy so‘zlar va undovlarga oid tashkil etiladigan ta’limiy o‘yinlar, birinchi navbatda, o‘quvchilar nutqini shu so‘zlar bilan boyitishga, ularni to‘g‘ri yozish, talaffuz qilish va ma’nosini farqlashga, bu so‘zlardan nutq sharoitiga mos ravishda to‘g‘ri va o‘rinli foydalanishga qaratilishi lozim.

O‘quvchilar berilgan matndan taqlid so‘zlarni ajratish, ularning imlosini sharhlash, ajratilgan so‘zlarni to‘liq takrorlangan hamda tovushlar takrori kabi guruhlarga ajratish, taqlid so‘zlarning gapdagi vazifasi ustida ishslash, taqlid so‘zlaridan yasalgan fe’llar ro‘yxatini tuzish; *his-hayajon*, *murojaat*, *buyruq* ma’noli so‘zlardan foydalanib gaplar tuzish, undovlarning ma’nosini tushuntirish, berilgan undovlarni his-hayajon undovlari va haydash-chaqirish, undash undovlari kabi guruhlarga ajratish, taqlid so‘zlar va undov so‘zlardan foydalanib matnlar yaratish yuzasidan o‘zaro bellashishlari, kuch sinashishlari mumkin.

«Taq-taq etdi, o‘zi yo‘q, Yalt-yalt etdi, izi yo‘q.» o‘yini. Bu o‘yinda sinf o‘quvchilari ikki guruhga ajratiladi va 1-guruhga tovushga taqlid so‘zlarning, 2-guruhga tasvirga taqlid so‘zlarning ro‘yxatini tuzish topshiriladi. Bellashuvda o‘yin-topshiriqni to‘g‘ri bajargan guruh yengib chiqadi.

Namuna: 1-guruh: taq-tuq, gumbur-gumbur, viz-viz, shov-shuv, shaqir-shuqur, tiq-tiq; 2-guruh: yalt-yult, jimir-jimir, yarq-yarq, milt-milt.

So‘zlarni uyalariga to‘g‘ri ajratish bellashuvi. O‘qituvchi bellashayotgan guruhlarga to‘liq takrorlanish natijasida hosil bo‘lgan taqlid so‘zlarni alohida guruhga, tovushlar takrori orqali hosil bo‘lgan taqlid so‘zlarni esa alohida guruhga ajratib yozib, bu guruhlarni mustaqil davom ettirish va belgilangan vaqtida

muayyan miqdorga yetkazishni topshiradi. Xuddi shu o‘yin taqlidiy so‘zlarning ma’no guruhlari yuzasidan ham tashkil etilishi mumkin.

Bellashayotgan guruhlar o‘zaro insonning turli holati va kayfiyati tufayli sodir bo‘ladigan tovushlarga taqlid so‘zlar. (masalan, *hah-hahhah; xi-xi-xi; inga-inga; pix-pix; qasir-qasir; bildir-bildir; duk-duk, pildir-pildir* va h.k.) hayvon, qush va hashoratlar chiqargan tovushga taqlid so‘zlar (masalan, *vov* – it hurishiga taqlid, *uv* – it yoki bo‘ri uvillashiga taqlid, *mo ‘mo ‘* – sigir ma’rashiga taqlid, *baa – qo‘y* ma’rashiga taqlid, *mee* – echki ma’rashiga taqlid, *miyov-miyov* – mushukning miyovlashiga taqlid, *vaq-vaq* – qurbaqa vaqillashiga taqlid, *pit-pildiq* – bedananing sayrashiga taqlidva h.k.) yuzasidan ham bilimlarini sinab ko‘rishi mumkin.

Shuningdek, o‘quvchilar o‘zaro tabiat hodisalari (yomg‘ir, chaqmoq, shamol va h.k.); mashina, daraxt, temir, qo‘ng‘iroq, miltiqva h.k. narsa-buyumlar chiqaradigan tovushlarga taqlid so‘zlar yuzasidan ham o‘yin-topshiriq tarzidagi bellashuvlarni o‘tkazishlari mumkin.

Taqlid so‘zlardan foydalanib gaplar hosil qilishni ham musobaqa tarzida o‘tkazsa bo‘ladi. Bellashayotgan guruhdagi har bir o‘quvchiga ikkitadan taqlid so‘z berilib, shular ishtirokida gaplar hosil qilish topshiriladi. Topshiriqni o‘z vaqtida va to‘g‘ri bajargan guruh g‘olib sanaladi.

Undov so‘zlarni o‘rganishda ham bir qator topshiriqlar o‘yin tarzida tashkil etilsa, mashg‘ulot qiziqarli va samarali bo‘ladi. O‘quvchilar berilgan undovlarni (masalan, *a, ah, o, obbo, beh-beh, pisht, qurey-qurey, ohho, ey, eh, eh-he, ishsh, hm, tuf, ura, xixa* h.k.) his-hayajon undovlar va haydash-chaqirish undovlari kabi guruhlarga ajratib, bu guruhlarni belgilangan vaqtida muayyan miqdorga yetkazish bo‘yicha ham kuch sinashishlari mumkin.

Undov so‘zlarning imlosi o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi ancha murakkab masalalardan biridir. Shuni nazarda tutib, o‘quvchilarning o‘zaro bellashuvida ko‘proq undov so‘zlar ishtirok etgan gaplarda qo‘llaniladigan tinish belgilari ustida ishslash maqsadga muvofiqdir.

Modal so‘zlarni o‘rganish. Tilimizda so‘zlovchining anglashilayotgan fikrga munosabatini ifodalovchi *albatta, darhaqiqat, shubhasiz, tabiiy, aslida, chamasi,*

balki, ehtimol, koshki, qaniydi, darvoqe, nahotki singari bir qator so‘z-gaplar borki, ularning ma’nosini bilish va nutqda qo‘llanilishini ta’minlash mazkur mavzuni o‘rganishdan ko‘zlanadigan bosh maqsadni tashkil etadi.

O‘quvchilarni modal so‘zlar olamiga olib kirishning eng qulay usullaridan biri berilgan so‘zlarni:a)fikrning rostligi, chinligini ifoda etuvchi so‘zlar (masalan, albatta, haqiqatan, tabiiy, so‘zsiz); b) fikrning noaniqligini ifoda etuvchi so‘zlar (masalan, balki, chamasi, ehtimol); v) istakni ifoda etuvchi so‘zlar (masalan, zora, shoyadki); g) kutilmaganlikni ifoda etuvchi so‘zlarni (masalan, nahot, nahotki) ajratish, bu so‘zlar ro‘yxatini mustaqil davom ettirish, ularning ma’no nozikligi ustida ishslash, berilgan modal so‘zlarga ma’nodosh so‘zlar topish, gapda yoki matnda ma’lum bir modal so‘zni uning ma’nodoshi bilan almashtirish, shunday so‘zlar ishtirokida gaplar tuzish va matn yaratish kabilar bo‘lib sanaladi. Mazkur ish usullaridan foydalanishda modal so‘zlarning gapda vergul bilan ajratilishiga ham alohida e’tibor berishga to‘g‘ri keladi.

B.To‘xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodovalar muallifligida tuzilgan “*O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi*” qo‘llanmasida alohida so‘z turkumlariga undov,taqlid,modal so‘zlarni kiritadi.¹⁸

Aloida so‘z turkumlari: so‘zlovchining o‘z fikriga bo‘lgan munosabatini, his-hayajon, haydash-chaqirishni, tovushga va holatga taqlidini bildirgan so‘zlar alohida so‘z turkumidir. Ular undov,taqlid,modal so‘zlar deyiladi. Bu so‘z turkumlari alohida lig‘aviy ma’no bildirmaydi,ammo ba’zan gap bo‘lagi vazifasini bajarishi mumkin.

---

¹⁸ To’xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi qo‘llanmasida. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007. – B. 216.

II. UNDOV, TAQLID, MODAL SO‘ZLARNI O‘QITISH USULLARI

2.1.Morfologiya. Mustaqil so‘z turkumlarini o‘qitish metodlari

Tilshunosligimizda “Morfologiya” bo‘limi hajm jihatdan katta va anchagina murakkab bo‘limlardan biri hisoblanadi. Shu sababli, o‘quvchilar bu bo‘limga oid bilimlarni boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘rganib borishadi. Bu bo‘limning o‘ziga xos qiyinchiliklariga duch kelganmiz ya’ni mustaqil so‘z turkumlarining qo‘sishimchalarni bir biridan ajratish anchagina qiyinilik qiladi . Bugungi kun zamon talablaridan kelib chiqqan holda tilshunoslikning har bir bo‘limini o‘rganishga zamonaviy ped-texnologiyalardan foydalanishimiz o‘quvchilarning mavzuni va mavzuga oid mashqlarni tushinishida bir qancha yengillik yaratiladi. Biz bilamizki, Morfologiya mustaqil so‘z turkumlari tilshunoslikning qolgan bo‘limlariga nisbatan murakkab va kattaligi bilan ajralib turadi. Shuni hisobga olgan holda mustaqil so‘z turkumlari: ot, sifat, son, ravish, olmosh, fe’llarga qo‘llagan metodlarni ko‘rsatib o‘tmoqchiman. Morfologiya grammatikaning bir qismi bo‘lib, so‘zlarning shakllari, bu shakllarning hosil bo‘lish yo‘llari va so‘zlarning ma’lum belgilar asosida guruhlarga, ya’ni so‘z turkumlariga bo‘linishini o‘rganadi. Shu bois, morfologiyani o‘qitishda asosiy e’tibor so‘zning tuzilishi, yasalishi, so‘z turkumlariga bo‘linishiga qaratiladi.¹⁹ Maktabdalarda mustaqli so‘z turkumlarini o‘qitishning ham ilmiy, ham amaliy zaruriyati bor. Uning ilmiy zaruriyati shundaki, keyingi bosqichda o‘rganiladigan «Sintakisis» bo‘limi bevosita morfologiya bilan bog‘langan. Chunki kelishik, egalik va shaxs-son qo‘sishimchalari garchand morfologiya obyekti sanalsa-da, ammo ular gap qurilishida so‘z va so‘z birikmalari orasidagi sintaktik aloqani ta’minlovchi vosita sanaladi. O‘quvchi mustaqil va yordamchii so‘z turkumlarini o‘rganishda

¹⁹ Abdullayeva M.D. O’zbek tili va adabiyotini o‘qitish texnologiyalari ma’ruza matni. –Toshkent, 2017. – B. 49.

so‘zning o‘z va ko‘chma ma’nosи, uyadosh, shakldosh, qarama-qarshi ma’noli so‘zlarga yana murojaat qiladi va so‘z boyligini oshirish, so‘zdan to‘g‘ri hamda o‘rinli foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Maktabda morfologiya kursi quyidagi vazifalarni hal qilishni ko‘zda tutadi:

- o‘quvchilarni so‘z yasashga, so‘zning yangi shakkalarini hosil qilishga o‘rgatish; so‘z zahirasini oshirish, so‘zdan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish malakalarini kengaytirish;
- so‘zlarning aloqa-munosabat shakllaridan foydalanish malakalarini kengaytirish;
- imloviy savodxonlikni takomillashtirish;
- gap qurish va matn yaratish malakalari ustida ishlash.

So‘zni o‘zak va qo‘sishimchalarga ajratish so‘z turkumlarini o‘rganishga puxta zamin hozirlaydi. O‘quvchilar qurilgan so‘zlardan o‘zakdoshlarni topish, o‘zakdoshlar nima bilan bir-biridan farqlanishini tushuntirish, o‘zakdosh so‘zlarni qo‘sishimchadoshlarga ajratish, qo‘sishimchalarining o‘zaklarga qanday qo‘sishimcha ma’no qo‘shayotganligini aniqlash orqali o‘zak va qo‘sishimcha haqida keng ma’lumotga ega bo‘ladilar.²⁰

Bizga ma’lumki fe’l so‘z turkumi 5-6- 7-sinf maktab darsligi va akademik litsey darligining 2-kurs o‘quvchilariga o‘rgatiladi. Morfologiya bo‘limidagi mustaqil so‘z turkumlaridan biri bo‘lgan fe’l so‘z turkumi o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradigan. Shuning uchun biz bu bo‘lim uchun alohida metod va usullardan foydalanishimiz lozim.²¹ Biz o‘qituvchi sifatida maktab va akademik litsey o‘quvchilarini yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, dars davomida qo‘llayotgan metod va usullarimiz bir biridan farq qilishi lozim. Maktab o‘quvchilariga ko‘rgazmali materiallarni tayyorlayotganimizda asosan rangli qog‘ozlardan, rasmlardan qiziqarli va e’tiborni tortadinan slaydlardan foydalana

---

²⁰ Yuqorida nomi ko‘rsatilgan darslik.

²¹ Axmedova N. O‘zbek tili o‘qitishning zamонавиу texnologiyalari. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2012. – B. 16.

olsakgina, darsninig samarali o‘tishini ta’minlashimiz mumkin. Hozir esa so‘zlarimizni isboti sifatida quyidagi metodlarni ko‘rib chiqamiz.

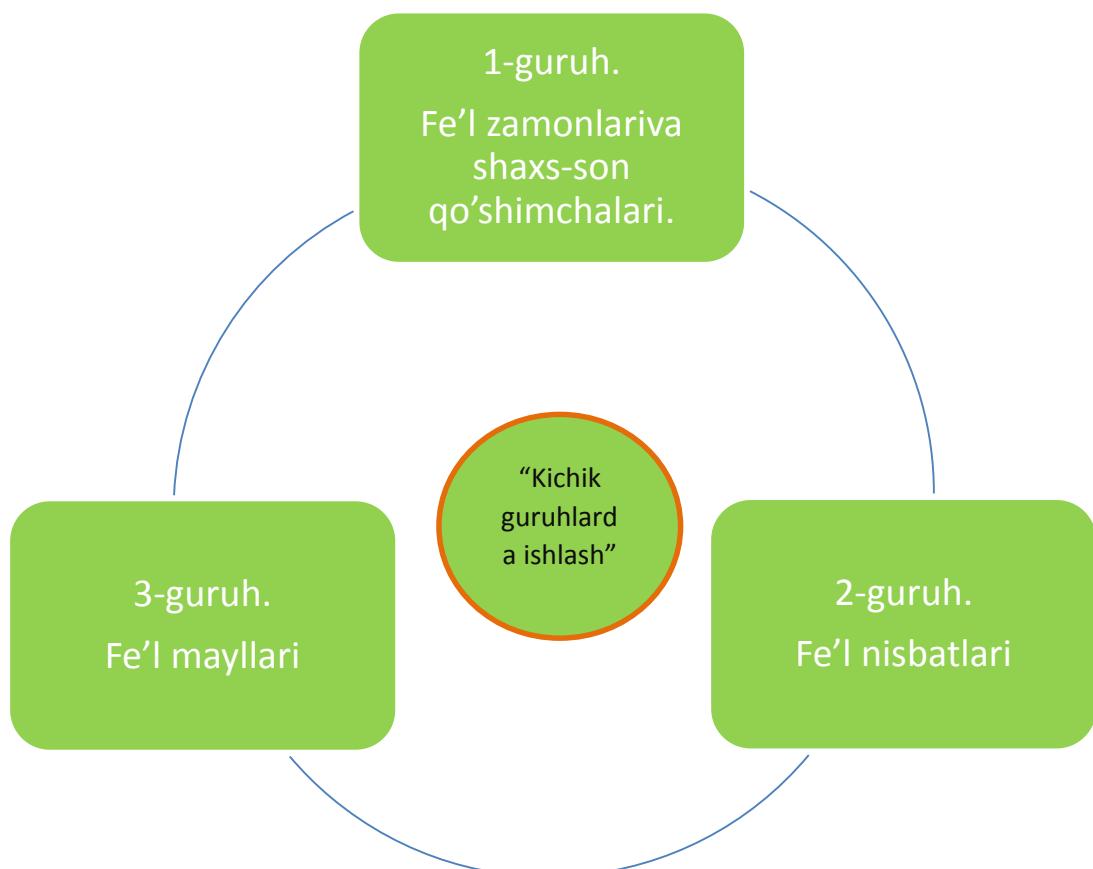
“Fe’l” so‘z turkumini o‘qitish. «Fe’l» so‘z turkumi xususidagi dastlabki ma’lumotlar boshlang‘ich sinflarda va 5- sinfda «Muqaddima» bo‘limi orqali beriladi.

6- sinfda fe’llarning lug‘aviy shakllari va ma’no guruhlari o‘rganiladi.

Mazkur mavzularni o‘rganishda asosiy e’tibor o‘quvchilarning so‘z zahirasini fe’llar bilan boyitish, og‘zaki va yozma nutqda ulardan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish malakalarini kengaytirishdan iboratdir.

O‘quvchilarning so‘z zahirasini fe’llar bilan boyitishning muhim choralaridan biri fe’l-sinonimlar ustida ishslashdir.

Bizga ma’lumki dars davomida qo‘llandan har bir metodimiz yaxshi samara berishi uchun o‘quvchilarni guruh ichida kichchik guruhlarda bo‘lib dasr o‘tishimiz lozim.

Morfologiya bo‘limining ot so‘z turkumi ham maktab va litsey o‘quvchilar uchun juda qiziqarli bo‘lim hisoblanadi. Boshqa so‘z turkumlariga qaraganda ot so‘z turkumi mavzusini o‘quvchilarga o‘rgatayotganimizda, rolli va rasmli metod va usullardan foydalanishimiz zarur. Akademik litsey o‘quvchilariga qo‘sishq qo‘yib eshittiriv, nechta ot qatnashganini va ularning turlari, manolari umuman morfologik, ham sintsktik tahlil qildirilsa ko‘zlangan maqsadga erishiladi. Sababi shundaki, litsey o‘quvchilarni o‘ziga yarasha rejalari, maqsadlari bor. Ularga qancha o‘rgatsangiz yana o‘rgatgingiz keladi, o‘zlari ham darsga qiziqadi. Haqiyqiy bilim-bu boshlang‘ich mакtabda olingen bilim hisoblanadi. Shuning uchun men asosan 5-9-sinf darsligi mashqlari uchun metodlar ishlab chiqishga qaratmoqchiman.

Otning predmet nomini bildirishi kim?, nima? so‘roqlariga javob bo‘lishi, atoqli otlarning bosh harf bilan yozilishi, otlarga qo‘shiladigan kelishik qo‘shimchalari boshlang‘ich sinflardan o‘quvchilarga ma’lum. Mazkur so‘z turkumini o‘rganishda avvalo ana shu o‘rganilganlarni xotirada tiklash maqsadida qayta xotiralash va qisman ijodiylikka asoslangan ta’limiy mashqlar o‘tkaziladi. Takrorlash jarayonida «predmet» tushunchasiga kengroq to‘xtalish lozim. Predmet deganda nafaqat qo‘l bilan ushslash, o‘z bilan o‘rish yoki o‘lchash mumkin bo‘lgan narsalar, balki umumiylikni ifodalovchi nomlar (ovqat, imorat) tabiat hodisalari va turli voqealarning nomi (toshqin, zilzila, momaqaldoiroq), harakat nomlari (bilim, terim), belgi-holat nomlari (baxillik, saxiylik, ozodalik, tashvish) ham tushuniladi. Bu metodda o‘quvchilarga otga doir so‘zlar o‘qitiladi va bitta o‘quvchi doskada turib qog‘ozga yozilgan so‘zni, harakatlar yordamida ko‘rsatib beradi, shunga qarab o‘quvchilar javobini topadi.

“MEN KIMMAN” METODI.²²

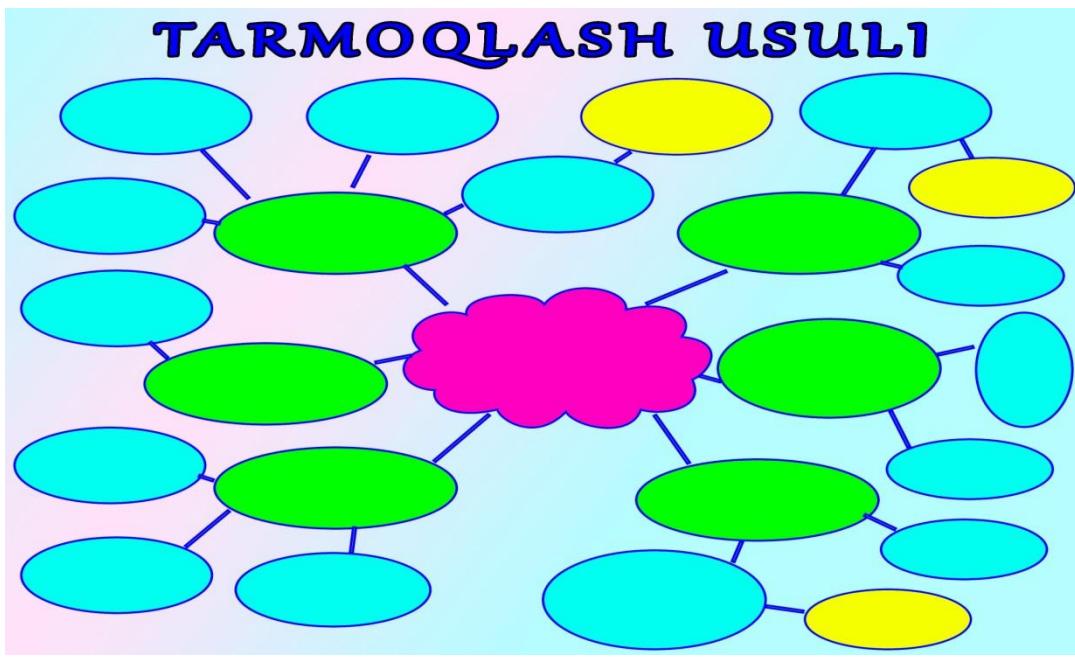

Masalan: Salima, Maktab, Sevgi, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi,

Sifat so‘z turkumini ham o‘quvchilarga o‘qitishda alohida mas’uliyat bilan qarash lozim. Sifat mavzusi uchun ot, sifat, fe’lni bir biriga bog‘lab o‘rgatadigan metod topishimiz kerak. Sifat, uning lug‘aviy shakllari, yasalishi 6-sinfda o‘rganiladi. «Sifat» so‘z turkumini o‘rganishda o‘ta muhim masalalardan biri qo‘shma sifatlar va juft sifatlar imlosidir. Mazkur mavzuni o‘rganishda «ot+fe’l+ar», «sifat+fe’l+ar», «son+fe’l+ar» qolipli hodisalar ustida ishlash (muzyorar, ertapishar, beshotar), «Imlo lug‘ati»dan bu sifatlarni ajratib yozish, bitta tushunchani, belgini ifodalab kelgan «ot+ot», «sifat+ot» qolipli qo‘shma sifatlar (bodomqovoq, sarviqomat, ko‘KKO‘z, qorasoch, oq o‘ngil) ustida ishlash; tarkibida *nim*, *yarim*, *umum*, *-aro*, *rang* so‘zlari bo‘lgan qo‘shma sifatlar ro‘yxatini davom ettirish; berilgan juft sifatlarni qarama-qarshi ma’noli so‘zlar bilan almashtirish, juft va takroriy sifatlar ro‘yxatini tuzish; ular orasida chiziqchaning qo‘yilishi ustida ishlash kabi ijodiy-amaliy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

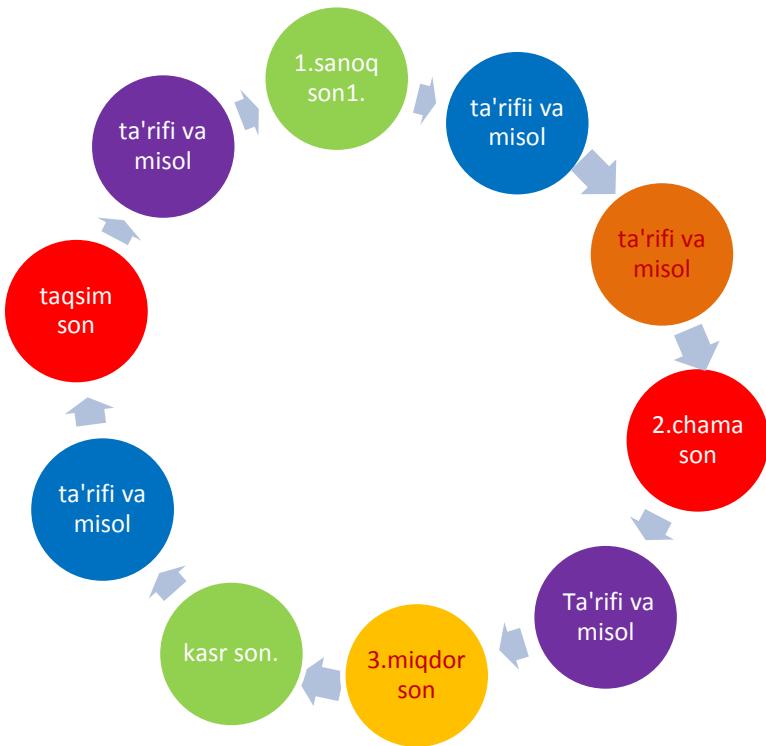
---

²² Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. – T, 2009. – B. 100.

Akademik litseyning 2-kurs hozirgi o‘zbek adabiy tili va 6- 7-sinflar darsligida so‘z turkumlari berilgan bo‘lib, biz bu mavzuni o‘quvchilarga tushuntirish uchun zamonaviy texnalogiya va usullardan foydalanishimiz kerak.

“Son” so‘z turkumini o‘qitish. Maktabda “Son” so‘z turkumini o‘qitishdan ko‘zlangan amaliy maqsad o‘quvchilarni predmetning son-sanog‘ini ifodalovchi so‘zlar olamiga olib kirish, ulardan nutqda to‘g‘ri va o‘rinli foydalana olish, imlo savodxonligini oshirish va talaffuz me’yorlarini shakllantirishdir. Biz har bir qo‘llagan metodlarimiz orqali, o‘quvchilarni fanga bo‘lgan, mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshirib borishimiz kerak. Bunga esa dars oxirida faol qatnashgan o‘quvchilarga rag‘batlantiruchki kartochkar, esdalik sovg‘alari berib boorish kerak. Son mavzusida “Zanjir” usuli bo‘lib, bunda o‘quvchilar to‘rtta kichchik guruhlarga bo‘linib son haqida ma’lumot berishadi. Birinchi aylanishda sonning turlarini, keyingi aylanishda son turlarini ta’rifini, uchinchi aylanishda misollar keltirishadi. Bu usulimizda ma’lumotlar to‘rt marta takrorlanadi.

Boshqa so‘z turkumlari kabi ravish so‘z turkumini ham, o‘qitishda o‘quvchilar diqqatini torta olagidan metodlardan foydalanishimiz kerak. Har bir so‘z turkumini o‘quvchilarga o‘rgatayotganimizda mavzuga oid qo‘srimchalarga alohida e’tibor berib, har darsda bir matdadan takrorlatib, ot, sifat, son, fe’llarning qo‘srimchalariga qiyoslagan holda amalga oshirishimiz zarur.

Ma’lumki, mustaqil ma’noli o‘zgarmas so‘zlar ravishlardir. Ravishlar belgini, miqdor yoki holatni, o‘rin, payt ma’nolarni ifodalaydigan, lug‘aviy shakllarga ega bo‘limgan mustaqil ma’noli o‘zgarmas so‘zlar bo‘lib, ular o‘z ma’nosini bilan ot, sifat, sonlarga yaqin turadigan so‘zlar sanaladi va so‘z o‘zgartiruvchi qo‘srimchalarni qabul qila olmasligi bilan yuqoridagi so‘zlardan farq qiladi. O‘quvchilar berilgan so‘zlarga ko‘plik (-lar), qiyosiy daraja (-roq), egalik (-im, -ing, -i, -si), kelishik (-ning, -ni, -ga, -da, -dan) qo‘srimchalarini qo‘shib, bu qo‘srimchalarni qabul qilmaydigan so‘zlarni aniqlash, o‘zgarmas so‘zlarni qatorini davom ettirish, berilgan ravishlarni ma’no guruhlariga ajratish, *-ona*, *-larcha*, *-chasiga* qo‘srimchalari yordamida qo‘srimchadosh so‘zlar hosil qilish orqali bu turkumdagagi so‘zlar xuususida umumiyligi ma’lumotga ega bo‘ladilar.

“ZINAMA-ZINA” o‘yini . Bu o‘yinni o‘quvchilar individual tarda am’luot aytib RAVISH so‘zi yozilgan tepalikkacha borishlari kerak bo‘ladi.

Ravishlar belgini,
miqdor yoki holatni,
o‘rin, payt ma’nolarni
ifodalaydigan, qiladi.

lug‘aviy shakllarga ega
bo‘lman mustaqil
ma’noli o‘zgarmas
so‘zlar bo‘lib,

ular o‘z ma’nosi bilan
ot, sifat, sonlarga yaqin
turadigan so‘zlar
sanaladi va so‘z
o‘zgartiruvchi
qo‘sishimchalarni qabul
qila olmasligi bilan
yuqoridagi so‘zlardan
farq qiladi.

«Olmosh» so‘z turkumini o‘rganish. Ma’lumki, turkiyshunoslikda olmosh nafaqat ot, sifat, son, balki fe’l, ravish, taqlidiy so‘zlar, undovlar va hatto matnni ham almashtirishi, ularga ishora qilishi ma’lum. Shuni nazarda tutib, mazkur so‘z turkumi barcha mustaqil so‘z turkumlaridan keyin o‘tiladi.

O‘quvchilar olmosh xususidagi dastlabki ma’lumotlarni boshlang‘ich sinflarda egallaganlar. Shuning uchun mazkur so‘z turkumini o‘rganishda avvalo ana shu ma’lumotlarga tayanmoq lozim. Ular oldin egallagan bilimlarga asoslanib, berilgan gaplar yoki matnda ajratilgan so‘zlar (olmoshlar) qaysi so‘z, gap, voqeа – hodisaga ishora qilayotganligini aniqlashlari mumkin. Mavzudan kelib chiqib, dars davomida qo‘llayotgan har bir metod yoki usulimizni qay darajada samara berishini hisobga olishimiz kerak. Olmosh mavzusi juda qiziqarli mavzu bo‘lib, bu mavzu uchun “**Keys-stadi**” usulini tanladik ya’ni bunda fonetik tuzilishi, orfagrafik tomonini hisobga olgan holda tanladik. “Keys-stadi” metodi aniq vaziyat, hodisa, “stadi” – o‘rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil qilish asosida o‘qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o‘rganishda foydalanish tartibida qo‘llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqeа-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilarni qamrab

oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/Qanaqa (How), Nima-natija (What).²³

“KEYS-STADI”USULI

Muammoli vaziyat	Muammoli vaziyat sabablari	Muammoli vaziyat yechimlari

Su bilan birga Undov, taqlid, modal so‘zlarni ham ko‘rib chiqamiz. Taqlidiy so‘zlar va undovlarni o‘rganish. Tilimizda mustaqil so‘z turkumlariga ham, yordamchii so‘z turkumlariga ham kirmaydigan talaygina taqlidiy so‘zlar va undovlar bo‘lib, o‘quvchilarni bu so‘zlar olamiga olib kirish ularning nutqiy taraqqiyotida muhim o‘rin egallaydi.

Ma’lumki, taqlidiy so‘zlar ma’nosiga ko‘ra ikki guruhga bo‘linadi: a) tovushga taqlid bildiruvchi so‘zlar; b) holatga taqlid bildiruvchi so‘zlar.

O‘quvchilar lug‘atini tovushga taqlidni bildiradigan so‘zlar bilan boyitish maqsadida berilgan so‘zlarni (inga-inga, gumbur-gumbur, pix-pix, viz-viz, vish-vish, vaq-vaq, miyov-miyov, bildir-bildir, hov-hov v.h.) inson tovushiga taqlid so‘zlar, hayvon, qush, Xasharotlar chiqaradigan tovushga taqlid so‘zlar, tabiat hodisalari chiqargan tovushlarga taqlid so‘zlarga ajratib va bu so‘zlar guruhini mustaqil davom ettirish, tovushga taqlid so‘zlarni to‘liq takrorlagan (gumbur-gumbur, guldur-guldur) va tovushlar takrori (mas., taq-tuq, shaq-shuq) kabi guruhlarga ajratish, ular yordamida gaplar qurish, matn yaratish, taqlid so‘zlarda

---

²³ Abdurazzoqova D. Kichik guruhlarni tahkil etish qoidalari. Umumta’lim fanlari metodikasi jurnali, 2013. – B. 89.

ma’noning torayishi (shaqshaqa, tartarak, sharshara), ularning qo‘llanilashi va imlosi ustida ishlashga oid amaliy ishlar bajariladi.

Holatga taqlid	Tovushga taqlid
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

Undovlarni o‘rganishda ham, ularning ma’no guruhlari ustida ishlashda ham o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish va nutqini rivojlantirish muxim talab sanaladi. Berilgan undovlarni ma’no jihatidan his-hayajon undovlari (mas., oh, eh, uh, o, e, voy, ura, ofarin, rahmat, hormang, balli, hay-hay, bay-bay, xo‘s) va haydash-chaqirish undovlari (kisht, chuh, beh-beh, po‘sht-po‘sht)ga ajratish, bu har ikkala ro‘yyxatni mustaqil davom ettirish, ularning yakka holda yoyoki takrorlab qo‘llanilganligini aniqlash va imlosini sharhlash, har bir undov so‘zining ma’no nozikligi ustida ishlash, ular yordamida gaplar tuzish yoki matn yaratish, oh-vohlari, dodiga et, voy-voylari singarima’nosi toraygan undovlarning nutqda qo‘llanilishi ustida ishlash kabi amaliy ishlar o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, badiiy asarlardan undovli gaplarga misollar toptirishning ahamiyati benihoya katta. Rasmga qarab undov so‘zlarni ishtirotk ettirib kichchik hikoya tuzing.

Modal so‘zlarni o‘rganish. Tilimizda so‘zlovchining anglashilayoyotgan fikrga munosabatini ifodalovchi *albatta*, *darhaqiqat*, *shubhasiz*, *tabiiy*, *aslida*, *chamasi*, *balki*, *ehtimol*, *koshki*, *qaniydi*, *darvoqe*, *nahotki* singari bir qator so‘z – gaplar borki, ularning ma’nosini bilish va nutqda qo‘llanilishini ta’minlash mazkur mavzuni o‘rganishda ko‘zlanadigan bosh maqsadni tashkil etadi.

O‘quvchilarни modal so‘zlar olamiga olib kirishning eng qulay usullaridan biri berilgan so‘zlarni: a) fikrning rostligi, chinligini ifoda etuvchi so‘zlar (*albatta*, *haqiqaidan*, *tabiiy*, so‘zsiz); b) fikrning noaniqligini ifoda etuvchi so‘zlar (*balki*, *chamasi*, *ehtimol*); v) istakni ifoda etuvchi so‘zlar (*zora*, *shoyadki*); g) kutilmaganlikni ifoda etuvchi so‘zlar (*nahot*, *nahotki*) ajratish, bu so‘zlar ro‘yxatini mustaqil davom ettirish, ularning ma’no nozikligi ustida ishslash, berilgan modal so‘zlarga ma’nodosh so‘zlar topish, gapda yoyoki matnda ma’lum bir modal so‘zni uning ma’nodoshi bilan almashtirish, shunday so‘zlar ishtirokida gaplar tuzish va matn yaratish kailar bo‘lib sanaladi. Mazkur ish usullaridan foydalanishda modal so‘zlarning gapda vergul bilan ajratilishaiga ham alohida e’tibor berishga to‘g‘ri keladi.

“Davom ettiring”

<i>Albatta</i> .....,	<i>darhaqiqat</i> .....,
<i>shubhasiz</i> .....,	<i>tabiiy</i> .....,
<i>aslida</i> .....,	<i>chamasi</i> .....,
<i>balki</i> .....,	<i>ehtimol</i> .....,
<i>koshki</i> .....,	<i>qaniydi</i> .....,
<i>darvoqe</i> .....,	<i>nahotki</i> .....,

2.2. Modal, undov va taqlid so‘zlarni o‘qitishda o‘yin-topshiriqlardan foydalanish

Bizga ma’lumki, bugungi kunda ona tili darsliklaridagi har bir mavzuni o‘quvchilarga o‘rgatishda, o‘qituvchidan ko‘p bilimga ega bo‘lishini talab etadi. Endilikda biz an’anaviy darsdan, noan’anaviy tarzda dars o‘tishimiz lozim. Biz bunga ko‘p narsani sabab qilib ko‘rsatishimiz mumkin. Masalan: bugungi kun yoshlarini dunyoqarashi, kitoblarga bo‘lgan qiziqishdan ko‘ra telefon, internet o‘yinlariga bo‘lgan qiziqish ustunlik qiladi. Shuning uchun ham biz maktablarda dars o‘tayotganimizda mavzuga oid har bir mashqni ustida alohida ishlagan holda, o‘yin topshiriqlardan foydalanib o‘quvchilarni darsga qiziqtirishimiz kerak. Shu narsalarni organib chiqib 7-sinf maktab darsligi va Akademik litsey darsligidagi undov, taqlid, modal so‘zlar mavzusiga oid mashqlarni metodlar orqali o‘quvchilarga tahlil qildirib, xotirasida saqlab qoldirishga harakat qilmoqchiman.

7-sinf Ona tili darsligida undov, taqlid, modal so‘zlar uchun 8 soat dars ajratilgan bo‘lib, shundan undov so‘zlarga ajratilgan dars 3 soat va mavzuni mustahkamlash uchun 12 ta mashq berilgan.²⁴ Endi undov so‘zlarni tahliliga to‘xtalib o‘tamiz. Darslikning **256-mashqida** ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarining ma’nosini tushuntirish topshirig‘i berilgan. Bu mashqni bajarish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchisning diqqatini ajratib ko‘rsatilgan so‘zga qaratishni ta’minlaydi. Bu mashqni bajarish davomida “**YULDUZCHA**” usulida foydalanish kerak. Bu usulda o‘qituvchi o‘quvchilarga tarqatib chiqadi. Mashqda berilgan undov so‘zlarni yulduzchalarning orqasiga yozadi va doskadagi yulduzchalarning burchagiga joylashtirib chiqadi va ma’nosini tushuntirib beradi. Mashqdagi undov so‘zlar yulduzchalar orqasiga yozilgan bo‘lib, o‘quvchi to‘gri topsa savollar doskaga yopishtiriladi, topolmasa qutichaga qaytarib olinadi.

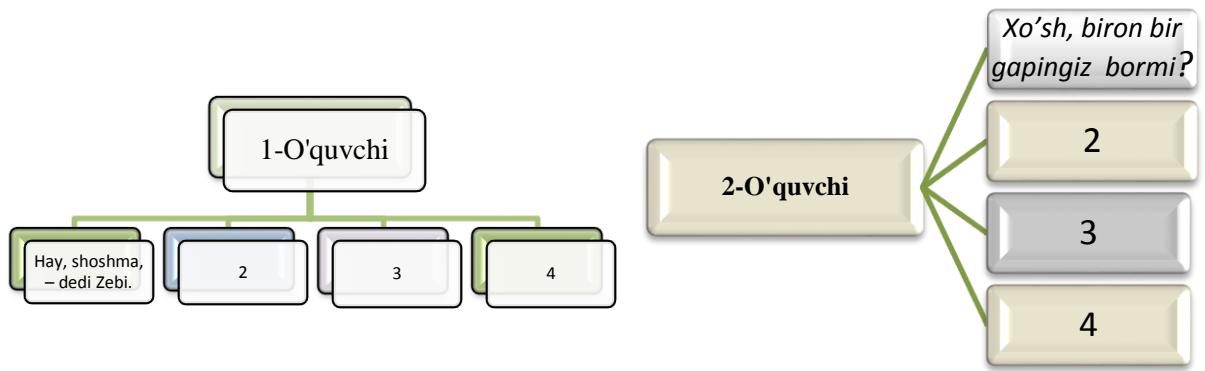
²⁴ Mahmudov N, Nurmonov A, Sobirov A, Nabiyeva A, Mirzaahmedov A. Ona tili umumiyl o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. To‘ldirilgan va qayta ishlangan 3-nashr. –Toshkent : Ma’naviyat, 2017. –B. 122

1. Dastlab ular Umidjonni ko‘rganda pisandsiz: «E, bu mishiqi bola-ku», – deyishar, biroq uning ertaklarini eshitgach, «Yo‘q, bu bola emas, dunyo ko‘rgan chol ekan», – deya tan berib ketisharkan. (N. Aminov) 2. Abduqodir «tss» deb barmog‘ini labiga qo‘ydi. (O‘. Umarbekov) 3. – Xo‘s, ishlar yaxshimi, Hotamjon? – so‘radi Mirsidiq aravacha yonida bitta-bitta odim bosib borishar ekan. (O‘. Umarbekov) 4. Faryodim, fig‘onim butun bir jahon, Eymuhtaram shoir, izladim, keldim. (S. Dolimov) 5. Voy, shoshmang, diydorginasiga bir to‘yvolay. (Said Ahmad)

Darslikning **257-mashqida** chu, o‘h-ho‘, labbay, ey undovlarini qatnashtirib gaplar yozish va undov so‘zlarning turini aytish topshirigi berilgan. Biz, bu topshiriqni o‘quvchilarga o‘rgatishda manzarali rasmga qarab, hikoya yoki matn tuzish topshirig‘ini bajartirishimiz lozim. O‘quvchilarni boshlang‘ich sinflardan boshlab mustaqil fikrini bayon qila olishini shakllantirib, og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishimiz kerak. O‘quvchilarning yozgan hikoyalarini bir biriga tekshirtiradigan bo‘lsak, o‘zлari uchun dars davomida takrorlatgan bo‘lamiz.

Darsliknin **258-mashqida** gaplarni o‘qing va undov so‘zlarni ajratib, ma’nosini tushuntiring deyilgan bo‘lib, har bir mashq uchun qo‘llanilayotgan usullarimiz darsni samarali, qiziqarli va jonli o‘tishini ta’minlashga yordamlashishi kerak. Bu mashq “**Mustaqil fikr**” usulidan foydalanamiz. Bu usulni qo‘llash uchun ikkita o‘quvchini doskaga chiqarib, bitta o‘quvchi mashqdagи gaplarni o‘qiydi, ikkinchi o‘quvchi o‘qilgan har bir gapdagi undov so‘zlarni qatnashtirib yangi misol aytishi kerak bo‘ladi.

Masalan: 1. – Hay, shoshma, – dedi Zebi. (Cho'lpon) 1. *Xo'sh, biron bir gapingiz bormi?* 2. Hoy, nima balo bo'ldi? – deb alangladi Inoyat oqsoqol. (Said Ahmad) 3. Voy, nimalarni o'layapman men? (Asqad Muxtor) 4. Oho, jiyaningiz vazir bo'pti-ya! – deya xursandchilagini izhor qildim. (Sh. Bo'tayev) 5. O! Ho'kiz yo'q, og'il ko'cha tomondan teshilgan. (Abdulla Qahhor) 6. O'h! – deb yubordi bir yigitcha. (Said Ahmad)

Mavzu bo'yicha dars davomida egallagan bilimlarini amaliyotda qanday qo'llay olishini bilish maqsadida, ushbu **259-mashq** berilgan va bunda uyga vazifa sifatida. «**O'zbek xalq ertaklari**» kitobidan “**Susambil**” ertagidan undov so'zlar qatnashgan gaplardan yozing va undovlarning ma'no turlarini ajrating deyilgan. Biz bilamizki xalq og'zaki ijodida, tilshunoslikning har bir bo'limiga oid rang-barang namunalarni ko'rishimiz mumkin. Bir narsaga e'tibor qaratishimiz zarur ya'ni xalq og'zaki ijodi namunalarida litota, giperbola, mubolag'alardan keng qo'llanganligi natijasida undov, taqlid, modal so'zlarga duch kelamiz. O'quvchilarga qancha ko'p erkin insholar yozdirsak va ularning yozgan insholarida yol qo'ygan xatolarini tahlil qilib boraversak, ularning ham imloviy, ham punktuatsiyon xatolarini kamayishiga yordam bergan bo'lamiz.²⁵

81-dars. His-hayajon undovalariga ajratilgan bo'lib **260-mashqida** gaplar tarkibidagi undov so'zlarni ajrating. Ular qanday hissiyotlarni ifoda etayotganini aniqlang deyilgan. Maktab darsliklarida har bir darsni jonli tarzda o'ta olsakniga ko'zlagan maqsadimizga erisha olamiz. Har bir mashqni o'quvchilarga tushuntirar

²⁵ Ahmedov S., Qosimov B. Qo'chqorov R. Riyazeyev Sh. 5-sinf adaboyot darligi. – Toshkent, 2017. – B. 57.

ekanmiz “**Eshtib yozamiz**” usulidan foydalanib, ushbu mashqni audio varianti o‘quvchilarga eshitiriladi.²⁶

1. E-e, yeb bo‘pti, Ko‘kyol deydilar uni! – dedi Isoy bobo kuyib-pishib. (N. Fozilov)
2. Voy-bo‘, – deb yubordi u. – Yerimiz muncha chiroyli! Globusning o‘zginasi-ya! (A. Bo‘riboyev)
3. O, muazzam Enasoy daryosi! (Ch. Aytmatov)
4. Oh, bizning odamlar, dilkash odamlar ... (S. Zunnunova)
5. Chu, nari tur, arzandam, tagingni tozalab qo‘yay endi. (Oybek)
6. Uf, chanqadim-ey, munchayam kun isib ketdi. (Oybek)
7. O-ho, gapda sizga hech kim yetolmaydi... Hay, menga qarang! – dedi jiddiyat bilan Zumrad. (Oybek)
8. Hay, ichkari kir, chag‘ir chug‘urdan qulog‘im bitdi. (Oybek)
9. To‘xta, hey. Bir daqiqa to‘xtab, tingla uning baxt qo‘shig‘ini. (Mirtemir)
10. Oh, shu chog‘da uning qoramtilr yuziga boqsangiz... (Mirtemir)

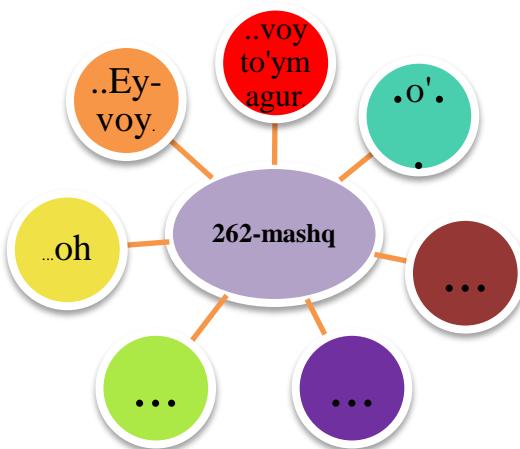
“**Kim chaqqon?**” grammatik o‘yinidan foydalangan holda **261-mashqni** o‘quvchilarga tushuntirishda foydalandim. Bu o‘yinda o‘qituvchi mashqni o‘qiydi, o‘quvchilar gaplarni yozayotganda qoldirilgan undov so‘zlar to‘g‘ri yozishi kerak bo‘ladi. Daftarga yozib bo‘lgandan keyin his-hayajon undovlarining tagiga chizib, ularni izohlab beradi.

1. Ur-re-e-e! – u boychechakni qo‘lida hilpiratib, toychoqdek shataloq otib chopar edi. (A. Ko‘chimov)
2. O‘h-ho‘, – dedi Hayitvoy qo‘rqqanidan ko‘zlari ola-kula bo‘lib. (X. To‘taboyev)
3. E, juda ajoyib ekan-ku, – dedi Elmurod ajablanib. (Parda Tursun)
4. Eh-ha, nima uchun o‘rmonda bunaqa g‘ala-g‘ovur, tartibsizlik desam, sababi bu ekan-da, – deb o‘yladi Ko‘rqush. (B. Norboyev)
5. Och qoldingmi, a? Voy, sen-ey, – deya Chuchuk uloqchaning shal pangqulqlaridan tortqilab qo‘ydi. (S. Mingnorov)

---

²⁶ Quliyeva Sh. Ta’lim jarayonida elektron darslikdan. –Toshkent, 2008. – B. 53.

262-mashq. Undovlar ishtirok etgan gaplarni yozing va undov so‘zlarning ma’nosini tushuntirib “KLASTER”ga joylashtiring.²⁷

1. Boshq tortmasdan bug‘doy Yeb qo‘yibdi qo‘y, – Ey-voy. (O. To‘xtaliyev) 2. «Voy to‘ymagur, berib yubording-a, o‘z ko‘nglingda sen ham uloqchisan-da!» ... deb har xil tovushda baqirishadilar. (Abdulla Qodiriy) 3. – O‘, ma’lumotli ekansizku! (X. To‘xtaboyev) 4. Men yetim o‘siganman, oh u yetimlik. Voy bechora jonio, desam arziysi. (G‘afur G‘ulom)

BUYRUQ-XITOB UNDOVLARI.

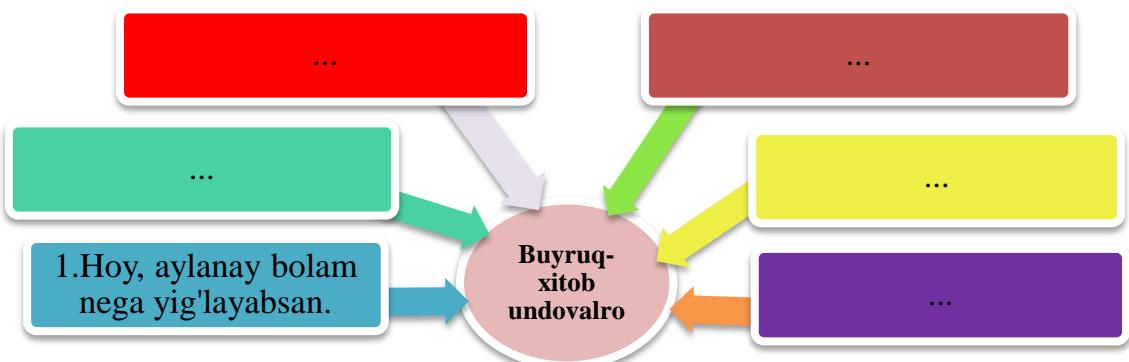
264-mashq. Undovlarning tagiga chizing. Ularning ma’nosini tushuntiring.

1. Ey qotil, nega shunday katta azim terakni nobud qilding? («El desa Navoiyni» kitobidan) 2. – Hoy, aylanay, o‘g‘rigina bolam, boshimda shunday musibat turganda ko‘zimga uyqu keladimi? (G‘afur G‘ulom) 3. Ey Luqmoni Hakim, sening Dong‘ing tutdi olamni. (Mirmuhsin) 4. Hay, usta, – dedi Ma’suma beka, – shu payt bu chiziqlaringiz kimning qulog‘iga kiradi! (Mirmuhsin)

◆ **265-mashq.** Buyruq-xitob undovlari qatnashgan 6 ta gap yozing. Undovlarning qanday ma’no anglatayotganini ayting.

---

²⁷ Umarova F. Ta’lim taraqqiyotida innovatsion axborot texnologiyalari. – Toshkent. TDYuI to‘plami, 2003. — B. 107.

266-mashq. Hey, tss, oh, uh, e, chu, chip-chip, o‘h-ho‘, voy, iya, xo‘s, kisht, hoy, voh, pish-pish undovlarini ma’no guruhlariga ajratib jadvalga joylashtiring.

267-mashq. Uyga vazifa. Rasmga qarab, «Hayvonot bog‘ida» mavzusida undovlar ishtirokida bog‘li matn tuzing. Undovlarni izohlang.²⁸

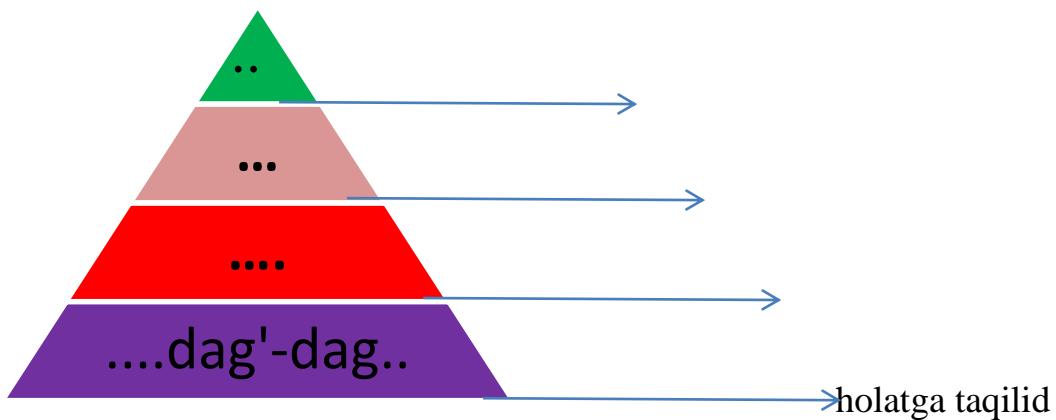
His-hayajon undovlari   Buyruq-xitob undovlari   Nutqiy odat undovlari

83-dars. Taqlid so‘zlar mavzusiga 7-sinf darsligida 2 soat dars ajratilib, mavzuni mustahkamlash uchun 8 ta mashq berilgan va bu mashqlarni quyidagi har xil metodlar orqali juda qiziqarli qilib dars o’tsa bo‘ladi.

268-mashqda. Taqlid so‘zlarning tagiga chizing va ularning ma’no turini aniqlab “*Piramida diagrammasi*”ga joylashtiring.

²⁸ Ғуломов А., Қобилова Б. Нутқ ўстириш машғулотлари: Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 177.

1. *Namoz g‘azabi oshib, dag‘-dag‘ qaltiray boshladi.* (X. To‘xtaboyev)
2. *Namiqqan shuvoqlar oldin tutab yaxshi yonmasa ham, keyinroq chars-churs uchqun sochdi-da, axiyri gurullab ketdi.* (O. Yoqubov)
3. *Endi, ehtimol, dir-dir qaltiragan bolalar yuk ko‘tarishga yaramas edi, yaxshiyam Qo‘chqor bor ekan, kutilmaganda ajoyib bir ish qildi.* (O. Yoqubov)
4. *Boshidagi toj yal-yal yonarmish.* (N. Aminov)
5. *Shu payt gurs-gurs oyoq tovushlari eshitilib, ovarda kabobpazlik qiladigan baqaloq bakovul ko‘rindi.* (O. Yoqubov)
6. *Aravakashlar «hay-hay», «chuh chuh» deya shovqin bilan ko‘chani boshga ko‘tarar edilar.* (Oybek)
7. *Tongda ari gulga so‘zlar g‘uv-g‘uv-g‘uv, Guljonim, asaling ber, sog‘indim-ku.* (Quddus Muhammadiy)
8. *U kuyib yotgan bilq-bilq yumshoq tuproqda salmoqli oyoqlarini ildam bosar edi.* (Oybek)

Dars davomida noan’anaviy ta’limdan, an’anaviy ta’lim darsiga ham o‘tish kerak **269-mashqda** avval holatga taqlid so‘zlar, so‘ng tovushga taqlid so‘zlar qatnashgan gaplarni ko‘chiring deyilgan va o‘quvchilar daftariga ko‘chirib yozadi.

1. Shoikrom onasining barmoqlari tars-tars yorilib ketganini endi payqadi. (O‘. Hoshimov)
2. Birovning oldiga borib «vovvov» qilib hursa, podshoh gunohkorni yetmish ikki darra urdirar ekan. (N. Aminov)
3. Albatta, yo‘l yaxshi bo‘lib, jadalroq yurishsa, sovuq uncha bilinmas, qulq-burunlarni «jaz-jaz» chaqmas edi, lekin iz tushmagan yo‘ldan yurish mushkul. (O.Yoqubov)
4. To‘rtta savag‘ich bilan tap-tap urib, par singari qilib titibdi. (Oydin)

270-mashq. Qars-qurs, lip-lip, tars, yilt-yilt, ship, yarq, g‘a-g‘a, g‘iyq so‘zlarini ma’no guruhlariga ajrating va ular ishtirokida gaplar tuzing. “Aqliy hujum” metodidan foydalanib, qo‘shimcha savollar beriladi.

271-mashq. Uyga vazifa. «Bolalar bog‘ida» sarlavhali hikoya tuzing. Hikoyangizda taqlid so‘zlardan foydalaning. Ularning tagiga chizib, ma’no turini ayting.

TAQLID SO‘ZLARNING TUZILISHI VA IMLOSI

Hozirgi vaqtida ta’lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy metodlari keng qo‘llanilmoqda. O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darjasini o‘sishiga olib keladi. **272-mashqda** berilgan sodda taqlid so‘zlar bilan takroriy taqlid so‘zlar o‘rtasidagi ma’no farqlanishini izohlang. Induvidual tarzda amalga oshiriladi.

Sodda taqlid so‘zlar

Takroriy taqlid so‘zlar

Yilt yilt-yilt,

Tars tars-turs

Shunday qilib, fanlarni o‘qitish jarayonida mashqlarni tushuntirishda usulva o‘yin topshiriqlaridan foydalanish maqsadga muofiqdir foydalanish o‘ziga xos xususiyatga ega. Ta’lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir metodni sinchiklab o‘rganish va amalda qo‘llash o‘quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi, hamda muammoning to‘g‘ri echimini topishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. **273-mashqida** taqlid so‘zlarni toping va ma’nosini izohlang deyilgan bu mashqni biz “**Qanday?**” usulini ikkita guruh orqali amalga oshiriladi. Bu usulda gapdagagi taqlid so‘zlarni ajratib olib, ikkala guruh a’zosiga aytildi. O‘quvchilar so‘zning holatga va tovushga taqlid so‘z ekanligini isbotlab, guruhiiga shu so‘z qatnashgan yangi gap aytishi kerak bo‘ladi.

Masalan: G‘o‘ng‘ir-g‘on’g‘ir- tovushga taqlid, takroriy taqlid so‘z.

Buvimning kim bilandir gaplashayotganida g‘o‘ng‘ir-g‘on’g‘ir ovozidan uyg‘onib ketdim.

1. *Yetti qaroqchi yulduzi tik kelganda g‘o‘ng‘ir-g‘on’g‘ir ovozdan uyg‘onib ketdim.* (G‘afur G‘ulom) 2. *Jigirim otashga tegardi jiz-jiz. Sochlarim oqargan shunda, ehtimol.* (S. Zunnunova) 3. *Shunday bo ‘lsa ham, vujudini tutgan qalt-qalt titroqni bosib hazilomuz qichqirdi.* (O. Yoqubov) 4. *Allakim ship-ship qadam bosib, ayvon labiga kelayotganday bo ‘lardi.* (O‘. Hoshimov) 5. *Osmonda yombi oltinday yaraqlagan to ‘lin oy ...xiralashib borar, milt-milt qilgan yakkam-dukkam yulduzlarga uyg‘oq edi.* (Muhammad Ali) 6. *Qamchin bilan taqa-tuq, Darvozani qoqdi chol.* (A. Oripov) 7. *Ali Qushchi hovliga chiqishi bilan o‘ng qo ‘ldagi binodan kimdir lip etib chiqib, yo ‘lini to ‘sdi.* (O. Yoqubov) 8. *Tun sukutini ot tuyoqlarining dupuri buzdi.* (O. Yoqubov) 9. *Men-ku ishonaman, sahrolar gullab, Sizning qiy-chuv bilan to ‘lgay dalalar.* (A. Oripov)

274-mashq. *G‘iyq, shildir-shildir, miyov, qah-qah, mo‘, piq-piq, lip* so‘zlarini ma’no va tuzilish jihatdan turlarga ajrating. Ularning yozilishiga e’tibor bering. Shu so‘zlarni “Mening dam olish kunim” mavzusida matn tuzing.

275-mashq. Gaplarni ko‘chiring. Taqlid so‘zlarni aniqlang. Ularning ma’no va tuzilishiga ko‘ra turini ayting.

1. *Qo ‘qqisdan o ‘rmon kaptarlari g‘uv-g‘uvlab qolishibdi:* g‘uv, g‘uv, g‘uv. (H. Andersen) 2. *Yum-yumaloq qasqonim Baka-baka-bum. Bo ‘ynimda mis marjonim, Baka-baka-bum.* (A. Obidjon) 3. *Dildorning yuragi duk-duk urardi.* (Said Ahmad) 4. *Apil-tapil chaynadi u, Loy ekan, vuy, tfu, tfu.* (H. Rahmat) 5. *Sayroqilik qaytadan boshlandi:* Va-vaq, va-vaq, bit-bil-diq, bit-bil-diq. (M. A’zam) 6. *Paqpinq, otdim, yiqlil, – deb, Dushman tan olmas: – O‘qing Qiysiqli ketdi, – deb nuql.* (H. Imonberdiyev)

MODAL SO‘ZLAR

7-sinf Ona-tili darsligidagi modal so‘zlar ham tahlil qiladigan bo‘lsak, modal so‘zlar uchun 3 soat dars shu bilan birga mavzuni mustahkamlash uchun 12 ta mashq berilgan. **276-mashq.** Gaplarni yozing. Modal so‘zlarning tagiga chizing. Ma’nosini tushuntiring deyilgan va biz bu mashqni o‘quvchilar tushuntirish uchun ushbu metoddan foydaladik.

“BBB” – metod

Bu metod, darsga sust qatnashadigan o‘quvchilarni individual tarzda baholashga yordam beradi. Mashqda berilgan so‘zlarni o‘quvchi jadvalga yozib chiqib, shu so‘z bo‘yicha qanday ma’lumot bilsalar yozadi chiqadi. Bilmaganlarini o‘qituvchi tushuntirib o‘tadi.

	Tushunchalar	Bilaman “+”	Bilmayman “-”	Bildim “+”	Bilolmadim “-”
1.	Xayriyat	Modal			
2.	Nihoyat				
	Xullas				
	Shekilli				
	Ehtimol				
	Kelin				
	Chamasi				
	Shekilli				
	To‘gri				

1. Xayriyat, daraning oxiriga yaqinlashgan sayin asov soy sayozlashib, muz tobora yupqalashib bordi-yu, nihoyat, qoyatoshlar chekinib, yaylov ko‘rindi. (O.

Yoqubov) 2. Xullas, Umidjon deyarli har kuni bitta yangi, ibratli ertak o‘ylab topib, buvisiga so‘zlab beradigan bo‘libdi. (N. Aminov) 3. Kattasi ham uyg‘onib ketdi, shekilli, qo‘shilishib yig‘lashga tushdi. (O‘. Hoshimov) 4. Ehtimol, ertalab o‘ziga isitib berish uchun shunaqa deyayotgandir. (O‘. Hoshimov) 5. To‘g‘ri, qishloq tomonga bir-ikki qadam bosdim. Lekin, chamasi, kursdoshlar orasida yolg‘izlanib qolish, ming bir ta’nalarni eshitishdan ham qo‘rqdim, shekilli. (Sh. Xolmirzayev)

Bu **277-mashqni** o‘quvchilarni o‘z holiga qo‘ygan holda bajartirish kerk. Har bir mashqqa metod yoki usul qo‘llayversak o‘quvchilarda zerikish paydo bo‘lishi mumkin. Shuning uchun o‘zlariga erkinlik yaratish lozim.. Afsuski, demak, binobarin, haqiqatan, chamasimodal so‘zlari ishtirokida «Kelajak tarixni bilishdan boshlanadi» mavzusida matn tuzing. Modal so‘zlarning gapdagi vazifasini aniqlang.

278-mashq. Berilgan so‘zlar ichidan modal so‘zlarni ajrating. Ular ishtirokida gaplar tuzing. “**So‘zdan so‘z yasash**” o‘yini. Bu o‘yin ikkita o‘quvchi ishtirokida malga oshadi. O‘quvchilarni so‘z boyligini oshirishga, qayta xotirlashga va mantiqan fikrlashni kengaytirishga undaydi. doskaga o‘qituvchi tomonidan mashqdagi bir so‘z yozib qo‘yiladi. Shundan so‘ng o‘qituvchi ma’lum vaqt davomida ana shu so‘z harflaridan foydalangan holda boshqa so‘z yasashlarini aytadi. Belgilangan vaqtda qaysi o‘quvchi ko‘proq so‘z yoza olgan bo‘lsa shu o‘quvchi g‘oliblikni qo‘lga kiritadi.²⁹

Ehtimol → umuman → kelmagandur.

Attang, faqat, birdan, aftidan, qo‘qqisdan, haqiqatan, essiz, nahotki, nihoyat, xayriyat, xullas, hatto, masalan, biroq, ehtimol, umuman.

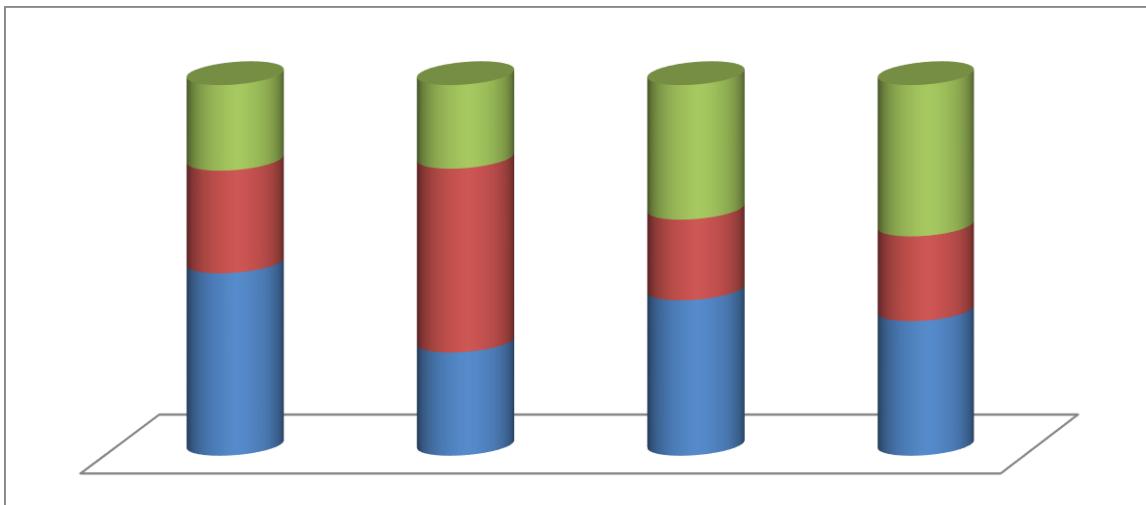
---

²⁹ Saydullayeva A. Darslarni samarali tashkil etishda foydalanadigan o‘yinlar. – Til va adabiyot jurnali, 2016. – B. 115.

MODAL SO‘ZLARNING MA’NO TURLARI

“Ustunchalar” o‘yini o‘tgan mavzulni qayta xotirlash va mustahkamlash, chaqqonlik va tez fikrlay olish qobiliyatlarini o‘sirish uchun ayni qo‘l keluvchi o‘yindir. O‘quvchilar daftar varog‘ini mashqdan kelib chiqib 2, 3, 4 yoki 5 ta ustunchaga bo‘lishadi. Ustunchalar boshiga mavzu nomi yoziladi. Har bir ustunchaga belgilashingizga qarab 5 tadan yoki 7 tadan mavzuga oid so‘zlarni yozish kerak bo‘ladi. Birinchi yozib bo‘lgan uch o‘quvchini yozuv taxtasiga taklif qilasiz. Ular barchasini to‘g‘ri va bexato bajarishgan bo‘lsa qo‘srimcha baho bilan siylashingiz mumkin. 281-mashq. Gaplarni ustunchalarga ko‘chirib, modal so‘zlarning ma’no turlarini aniqlang. Bu o‘yinda mashqdagi modal so‘zlar birinchi ustunchaga qo‘yiladi va oxirgi ustunchaga yetguncha uning ma’nosi, ma’no turi yozilib natijasi chiqariladi.

“USTUNCHALAR” o‘yini

1. Avvalo, insonning qalbi go‘zal bo‘lmog‘i kerak.
2. Afsuski, besh qo‘l barobar emas. Oramizda yomon niyatli kimsalar ham uchrab qoladi.
3. Ularga qarshi kurashish hammamizning burchimiz, albatta.
4. Xayriyat, odamlarimizga insof va diyonat qaytib kelmoqda.
5. Xullas, biz ulug‘ odamlarning farzand-! larimiz. (A. Oripov)
6. Qizlar jim edilar. Aravakash zerikdi, shekilli, astagina ashula boshladi. (Cho‘lpon)
7. Darhaqiqat, Zulfiya she’riyati mardona she’riyat. (E. Vohidov)
8. Balki, ustoz Oybekdek to‘lib, Yozajaksan yangi bir doston. Balki, Habib Abdulla

bo‘lib, Sahrolarda ochajaksan kon. (A. Oripov) 9. Mening beshigimga otilgan ul o‘q, Sizning umringizni uzgan, ehtimol. (A. Oripov)

Maktab o‘quvchilariga an’anaviy dars tizimidan noan’anaviy dars tizimiga o‘tish kerak, shundagina o‘quvchining diqqatini darsga qaratish lozim. 282-mashq Gaplarni yozing. Modal so‘zlarni topib, ularning qanday ma’no anglatayotganini tushuntiring. “TUSHUNCHALAR TAHLILI” metodi

Xullas

1. Xullas, ana shu ajriqzordan sal o‘tgandan keyin qishloqcha boshlanadi. (Sh. Xolmirzayev) 2. Abduqodirning ham tomog‘iga bir narsa kelib tiqildi, shekilli, gapirolmadi. (O‘. Umarbekov) 3. Karimberdi otasiga bir qaradi-yu, nimadandir xijolat bo‘ldi, shekilli, darrov ko‘zini olib qochdi. (X. To‘xtaboyev) 4. Lekin Me’morning, avvalo, raiyat, qolaversa, saltanat oldidagi mavqeyi, Xuroson-u Movarounnahrdagi shuhrati unga qarshi keskin chora ko‘rishga yo‘l qo‘ymas edi. (Mirmuhsin) 5. Shu yer, shu Quyoshga bo‘lsinki qasam, Albatta, sen buyuk olim bo‘lursan! (E. Vohidov)

Ta’limda sohasida yangi mavzuni qay darajada tushunganligini, o‘quvchilarning uyga vazifani bajarishiga qarab ham bilib olish mumkin. 7-sinf o‘quvchilarini og‘zaki va yozma nutqini to‘g‘ri, ravon, o‘z fikrini mustaqil ravishda bayon qilishi uchun ko‘proq kichchik hikoya va matn yozishga undash kerak. Bugundi kunda o‘quvchilarning savodxonligiga alohida e’tibor qaratilmoqda. 283-mashqida uyga vazifasidatida u«Mustaqillik – millat ravnaqi» mavzusida matn tuzish berilgan. Bunda modal so‘zlardan ham foydalanish zarur.³⁰

SOF VA VAZIFADOSH MODAL SO‘ZLAR

³⁰ Yarlayeva L. Tasviriy san’at va chizmachilik fani o‘qituvchisi. – Jizzax, 2016. – B. 29.

284-mashqni o‘quvchilarga tushuntirishda faqat qoida bo‘yicha emas,balki o‘quvchining boshqa tomonlarini ham hisobga olgan holda amalga oshirishimiz kera. Masalan: bu mashqimizda juftliklarni o‘qing va ajratib ko‘rsatilgan so‘zlar qanday ma’nolarda qo‘llanganini tushuntiring. Biz “MUNOSABAT” metodimiz orqali o‘quvchilarning imloviy savodxonligini ham tekshiramiz. Bu metoddan bitta so‘z berilib, guruqlar shu so‘zga munosabat bildiradi,gapda qo‘llangan so‘zdan oldin yoki keyin qo‘yilgan tinish belgilarni ham tushuntirib o‘tadi

1. Chamasi.....

1. Bo‘ron bo‘lishi ehtimol, qizim. (Mirmuhsin) Ehtimol, bu onasidan yagona esdalik. 2. Chamasi, hammasining og‘zi tekkan ekan o‘sha go‘shtga. Gulchehraning chamasi to‘g‘ri chiqdi. 3. Onajonim,balki, bir kun Men ham shoir bo‘larman. (A. Oripov) U nafaqat kattalarga, balki kichiklarga ham shunday muomalada bo‘lar edi. 4. Aftidan, G‘ulomjon bu g‘alvalarni ataylab boshlagan. Uning «ko‘cha bolasi» ekanini aftidan bilib olish qiyin emas edi.

285-mashq. Avval sof, keyin vazifadosh modal so‘zlar qatnashgan gaplarni ko‘chiring. O‘quvchilarga bu mashqni bajartirishda “**Baliq ovi**” o‘yinidan foydalanamiz. Doskaga ikkita tomoniga akvarium va o‘rtasiga dengiz rasmi tushiriladi. Dengizda baliqlar bo‘ladi ya’ni savollar baliq shaklidagi doskaga yopishtirishga qulay qog‘ozga yozib tayyor holida olib kelinadi va o‘quvchi dengizdagи baliqlardan birini tutib uni orqa qismidagi savollarga javob beradi. Javob to‘g‘ri bo‘lsa baliqni akvariumlardan biriga soladi, noto‘g‘ri bo‘lsa

dengizga

qo‘yib

yuboradi.

Akvarium

- sof modal so'z

Akvarium

- vazifadosh modal so'z

1. Haqiqatan ham, ko‘rshapalaklar qushlar bilan hayvonlar orasidagi jonivorlardir. («Gulxan»dan) 2. Xullas, shunday edi olam va ishlar Seni tanimagan paytlar. (Asqad Muxtor) 3. Darhaqiqat, chang-to‘zon ancha narilab, Karki tomonga ketardi. (Mirmuhsin) 4. Me’morning xayol surib giyohvandlardek qotib qolganini ko‘rgan Xorunbek ... bu, ehtimol, achchiq alamning oqibatidir deb o‘ylardi. (Mirmuhsin) 5. Uning oldida bakni qaynatishyapti, shekilli, bak karnayidan qizil alanga chiqib qolardi. (Sh. Xolmirzayev) 6. Amakimning farzandi bo‘limgani uchun otam meni amakimga o‘g‘il qilib bergen. Bu, taxminan, 3–4 yoshlarimda bo‘lsa kerak. (S. Dolimov)

Bugungi kunda og‘zaki va yozma nutqni shakillantirish bilan birga eshtib yozish, tasavvur doirasini kengaytirish maqsadida audio, video materiallardan ham foydalanishmiz, darsning tushunarli va qiziq bo‘lib o‘tishiga yordamlashadi. Quyidagi 286-mashqda berilgan modal so‘zlar qatnashgan biron bir badiiy asardan parcha o‘qib eshittiriladi. So‘zlar ichidan modal so‘zlarni ajratib, ularni sof yoki vazifadoshligini tushuntirib, ular ishtirokida gaplar tuzing.

Ammo, hamisha, avvalo, so‘ng, afsus, shubhasiz, noiloj, albatta, taxminan, balki, ehtimol, biroq, birdan, aftidan, masalan, darhaqiqat.³¹

---

³¹Зиёдова Т. Ўқувчиларни мустакил фикрлашга ўргатиш. – Тошкент, 2000. – Б. 163.

III. BOB. ISHNING AMALIYOTGA TATBIQI

3.1.Tajriba-sinov ishlari materiallari

II kurs akademik litsey o‘quvchilari uchun kichik guruhlar bilan ishslash metodi asosida tashkil qilingan dars ishlanmalarimizdan namunalar keltiramiz.

Mavzu: UNDOV, TAQLIQ, MODAL SO‘ZLAR VA ULARING USLUBIYATI

1.O‘quv mashg‘ulotiga kirish bosqichi (1-ilova): 10 daqiqa

DARS REJASI №12

Guruhlar	208								
Dars o‘tkaziladigan sana	-aprel								

O‘quv fanining nomi: Hozirgi o‘zbek adabiy tili.

Dars turi: Aralash

Darsga ajratilgan vaqt miqdori: 80 daqiqa.

Mavzu: Undov taqlid, modal so‘zlar uslubiyati

2.Asosiy bosqich: 60 daqiqa

I. Darsning maqsadi:

a)ta’limiy: O‘quvchilarga akademik litsey darsligida o‘tilgan undov , taqlid, modal so‘zlar, ularning ma’no turlari haqidagi bilimlari mustahkamlanadi, ularda alohida olingan so‘z turkumlarini haqida umumiy ma’lumotlar berilib, ko‘nikma va malakalar hosil qilinadi.

b)tarbiyaviy: o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, insoniylik fazilatlarini tarbiyalash,

c) rivojlantiruvchi: o‘quvchilarda undov, taqlid, modal so‘zlar uslubiyati mavzusida egallagan bilim, ko‘nikma, malakani nutq ifodasida o‘rinli foydalanish layoqatini rivojlantirish.

Axborot manbalari va texnik vositalari: Darslik, qo'shimcha o'quv adabiyotlari, plakatlar, tarqatma material, kompyuter va proektor vositasida slaydlar namoyishi.

Darsdan kutilayotgan natijalar – mavzuni o'zlashtirgandan so'ng o'quvchilar quyidagi bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar:

1. Undov so'zlar va ularning ma'no turlarini ajrata olishadi.
2. Taqlid so'zlar va uning turlari haqida umumiylar ma'lumotga ega bo'ladi.
3. Taqlid so'zlar va ularning ma'nolari, turlari haqida ma'lumotga ega bo'ladi.
4. Undov taqlid modal so'zlarni yozma nutqda foydalanishda imloviy va tinish belgilarini joy-joyida qo'llay olishni o'rganishadi.

Ta'lim metodlari: Kichik guruuhlar bilan ishslash metodi, "Venn diagrammasi" , "Kim nimani biladi"metodi.

Yangi mavzuning bayoni (2-ilova): Yangi mavzuni o'rganish "*Qani kim nimani biladi*" o'yini bilan boshlanadi. Guruh o'quvchilari uch guruhga bilinib, har bir guruhdan doskaga uchta o'quvchi chiqib, undov, taqlid, modal so'zlar haqidagi ma'lumotlar yozilgan tarqatma materialni olib nuqtalar o'rniiga kerakli jumlanishi qo'yib o'qishi kerak. Keyingi ishtirokchilar raqib jamoa o'quvchisiga ma'lumotni o'qib beradi,raqib jamoa o'quvchisi nuqtalar o'rniiga so'zlarni qo'yadi. Musobaqa so'ngida g'olib jamo aniqlanadi.

Tarqatma materiallar quyidagicha:

Undovlarning ma'no turlari.....

Taqlid so'zlarning uslubiy xususiyatlari.....

Modal so'zlar.....

G'olib bo'lgan ikkala guruh shartni qolgan qismini bajaradi. Keyingi shartimizdagi qo'llagan metodimiz "**Qani o'ylang**" metodi bo'lib ,bu shartda guruh a'zolari berilgan so'zlarni imo-ishoralar orqali ko'rsatib beradi.

voy demoq   dod solmoq   oh tortmoq   pisht demoq

qanday mazali

(rohatlanish, zavqlanish);   yaltillamoq ,   hormang,

Darsni mustahkamlash: Dars yanada qiziqarli, o‘quvchilar faolligi yuqori bo‘lishi uchun mavzu doirasidagi turli boshqotirma va diagrammalr, qiziqarli o‘yinlar orqali dars o‘tish,darsning sifatini oshirishga yordam beradi yechishni tavsiya etish mumkin. O‘quvchilar uchun mashqlarni diagrammalarga joylashtirish qiziqarli vazifa bo‘lib xizmat qiladi.

3.Yakuniy bosqich: 10 daqiqa

Dars yakunida guruhdagi barcha o‘quvchilar baholanadi va darsdagi ishtirokiga qarab rag‘batlantiriladi. Uyga vazifa sifatida darslikdagi *372-mashqni* bajarib kelish topshiriladi. Unga qo‘srimcha sifatida “Bugungi kunda zamon talabi” mavzusida insho yozish kelish beriladi.

Baholash metodlari: guruhni rag‘batlantiruvchi va jarima kartochkalari bilan, faol ishtirok etgan guruh a’zosini esa individual tarzda reyting ko‘rsatkichi bilan baholash.³²

Baholash mezoni

Baholar				
5	4	3	2	
Darsda faol qatnashsa, savollarga to`liq javob bersa, mantiqiy fikrlay olsa, mashqlarni bexato bajarsa.	Darsda faol qatnashsa, lekin savollarga javob to`liq bo`lmasa, mashqlarda juz`iy xatolari bo`lsa.	Darsda sust qatnashsa, qisman ma`lumot mashqlarda xatolarga qo`ysa.	Darsda sust qatnashsa, umuman javob bermasa, mashqlarni bajarmasa.	

Uyga vazifa: *372-mashq*.

O‘quv mashg`ulotida ta’lim texnologiyasining loyihasi

Vaqt: 80 daqiqa	Talabalar soni: 30 nafar
-----------------	--------------------------

³² www.entt.uz

<i>O'quv mashg'ulotining shakli va turi</i>	Nazariy-yangi bilimlarni egallash bo`yicha mashg`ulot Amaliy-bilimlarni mashqlar orqali mustahkamlash
<i>O'quv mashg'ulot rejasi:</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Undov so‘z haqida ma’lumot. 2. Undovlarning ma’no turlari. 3. Uvdovlarning uslubiy xususiyatlari. 4. Taqlid so‘zlar haqida ma’lumot. 5. Taqlid so‘zlarning ma’no turlari. 6. Taqlid so‘zlarning uslubiy xususiyatlari. 7. Modal so‘zlar haqida ma’lumot. 8. Modal so‘zlar tasnifi. 9. Modal so‘zlarning uslubiy xususiyatlari.
<i>O'quv mashg'ulotining maqsadi:</i>	O`quvchilarning undov, taqlid, modal so‘zlar yuzasidan olgan bilimlarini kengaytirish. Undov, taqlid, modal so‘zlardan nutqda o‘rinli foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish.
<i>Pedagogik vazifalar:</i>	<i>O'quv faoliyati natijalari:</i>
Undov so‘z haqida ma’lumot beradi.	Undov so‘z haqida ma’lumot oladilar.
Undovlarning ma’no turlarini tushuntiradi.	Undovlarning ma’no turlari tushunadilar.
Uvdovlarning uslubiy xususiyatlarini uqtiradi.	Uvdovlarning uslubiy xususiyatlari uqadilar.
Taqlid so‘zlar haqida ma’lumot beradi.	Taqlid so‘zlar haqida ma’lumot qabul qiladilar.
Taqlid so‘zlarning ma’no turlari farqlaydi.	Taqlid so‘zlarning ma’no turlari farqlaydilar.
Taqlid so‘zlarning uslubiy xususiyatlari izohlab beradi.	Taqlid so‘zlarning uslubiy xususiyatlari to`laqonli anglaydilar.
<i>O'qitish metodlari</i>	Ma’ruza, Aqliy hujum, Klaster, ”Baliq skleti”, “Ustunchalar”
<i>O'qitish vositalari</i>	Ma’ruza matni, tarqatma materiallar, slaydlar
<i>O'quv faoliyatini tashkil etish shakllari</i>	Jamoaviy tarzda
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalardan foydalanishga mo`ljallangan auditoriya
<i>Qaytar aloqaning usul va</i>	Og‘zaki nazorat: tezkor-so‘rov. Yozma mashqlar.

His-hayajon, buyruq-xitob, haydash-chaqirish ma'nolarini ifodalaydigan so'zlarga undov so'zlar deyiladi.

Undov so'zlar ham xuddi modal so'zlar kabi qo'shimchalar olib o'zgarmaydi. Masalan, *hoy* so'zi kelishik, egalik qo'shimchalari olmaydi. Unga yasovchi qo'shimchalar qo'shilib yangi so'z yasalmaydi.

Ayrim undov so'zlar otlashganda, ya'ni ot vazifasida qo'llanganda, egalik qo'shimchasini olishi mumkin. Masalan, *Ohi olamni tutdi*. Bu o'rinda *ohi* nimasi so'rog'iga javob bo'lib, *oh* deyishning, *nola* qilishning nomini bildirib kelyapti.

Undovlar ma'no jihatdan ikki turli bo'ladi:

1. His-hayajon undovlari. 2. Buyruq-xitob undovlari.

Undovlar boshqa so'zlar bilan grammatik aloqaga kirishmaydi. Ba'zan kishilarning undov so'zlar orqali ifodalagan his-hayajonini, buyruq-xitobini tasvirlash uchun undov so'zlarga *demoq*, *solmoq*, *urmoq*, *tortmoq* singari fe'llar qo'shilib keladi va qo'shma fe'llar hosil bo'ladi: *voy demoq*, *dod solmoq*, *oh urmoq*, *oh tortmoq*, *pisht demoq* kabi.

Undovlar undov ohangi bilan ajralib turadi, lekin undov ohangi xilma-xildir. Bir undov so'z turli ohang bilan talaffuz qilinib, turli xil ma'nolarni ifodalashi mumkin. Masalan, *Hay-hay*, *qanday mazali(rohatlanish, zavqlanish)*; *Hay-hay*, *tegma* (*buyurish*); *Hay-hay*, *yigitlar bu yoqqa!* (*undash, ta'kidlash*); *Hay-hay*, *shakkoklik qilmang* (*fikrdan qaytarish*) va boshq.

Nutq jarayonida so'zlovchilarning yoshi, amali nuqtayi nazaridan undovlardan foydalanish ham ma'lum darajada farq qiladi. Xususan, o'zidan katta yoshdagilarga murojaat qilinganda yoki ma'lum lavozimni egallagan shaxslarga uning qo'l ostida ishlayotgan shaxslar hoy deb murojaat etmaydi yoki *balli* undovi kattalar tomonidan kichiklarning qilgan yoki qilayotgan ishlaridan mamnunligini ifodalash, ular mehnatini baholash maqsadida ishlatiladi, lekin kichiklar tomonidan kattalarning ishlariga nisbatan bunday undov orqali baho berilmaydi.

Shuningdek, undovlar og'zaki so'zlashuv, badiiy, qisman publisistik uslubda keng qo'llanilib, rasmiy va ilmiy uslubda qo'llanilish doirasi cheklangan. Ba'zan xat janrida, ma'lum voqeа-hodisalar bayoni yuzasidan o'zaro maktublarda yoki ishqiy maktublarda,

undovlar qo'llanilishi mumkin. Rasmiy doiralarning xatlarida undovlar qo'llanilmaydi. Sababi rasmiy doiralarning xatlari har qanday ehtiroslardan xoli bo'ladi.

Tabiatda insondan tashqari juda ko'plab tirik jonzotlar yashaydi. Ularda ham o'ziga xos nutq apparati mayjud. Mana shu nutq apparati yordamida ular turli-tuman ovoz chiqaradilar. Itlarning vovullashi, mushukning miyovlashi, tovuqning qaqlashi hech birimizga yot emas. Bundan tashqari, tevarak-atrofimizda beedad voqeа va hodisalar sodir bo'lib turadi: narsalar bir-biriga tegadi, uriladi. Natijada har xil ovozlar hosil bo'ladi. Inson o'z faoliyati davomida mana shu ovozlarga taqlid qilishga urinadi. Tilshunoslikda bunday ovozlar taqlid so'zlar atamasi bilan yuritiladi.

Taqlid so'zlar ikkiga bo'linadi.

- a) tovushga taqlid so'zlar: *taraq, gumbur-gumbur, shov-shuv, duv-duv, qars-qars, tap, sharaq, shalop, shitir-shitir* va hokazo...
- b) obrazga yoki holatga taqlid so'zlar: *lip-lip, jimir-jimir, yalt-yult, lapang-lapang, dik-dik* kabi

Taqlid so'zlar egalik va kelishik qo'shimchalarini oladi, turlanadi, gapda ot bajargan vazifalarda keladi. Masalan, *Shamolda barglarning shitir-shitiri eshitiladi. Daryoning shov-shuvidan quloqlarimiz bitib qolayozdi.*

Taqlid so'zlarning barchasidan fe'l yasaladi: *shovullamoq, gumburlamoq, dupirlamoq, qarsillamoq, yaltillamoq* kabi.³³

---

³³ Hozirgi o'zbek adabiy tili. Akademik litseylarning 2-bosqich talabalari uchun darslik. – Toshkent: Xalq merosi, 2013. – B. 259.

3.2. Tajriba-sinov tahlili

Bitiruv malakaviy ishim mavzusida tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun Akademik litsey Hozirgi o‘zbek adabiy tili darsliklari materiallarini o‘tish yuzasidan dars ishlanmalari (tavsiyalar) tayyorlandim.

Nazorat sinflarida darslar, darslik ,tarqatma material va o‘qituvchilarning ijodiy yondashuvlari asosida tashkil etildi.

Tajriba sinflarida esa usullar va tavsiyalar asosida ish olib borildi.

Akademik litseyda har bir mavzunu tushuntirish uchun induvidual va kichik guruuhlar bilan ishlash metodi asosida tashkil qilingan dars ishlanmalarimizdan namunalar keltiramiz:

O‘zMU S.H.Sirojiddinov nomli akademik litseyida amaliyotim davomida 2-kurs o‘quvchilariga Hozirgi o‘zbek adabiy tili fanidan, bitiruv malakaviy ishim mavzusini ochiq dars sifatida o‘tdim. 4-yil davomida universitetda o‘qituvchilarim bergan bilimlarini o‘quvchilarga o‘rgatishga harakat qildim. Dars o‘tish uchun o‘qituvchiga nazariy bilimlardan tashqari eng muhim kerak bo‘ladigan bilim-bu pedagogik mahorat va psixologiya ekan,bunga ikki haftalik passiv amaliyotda kuzatuvchi bo‘lgan vaqtim amin bo‘ldim. O‘qituvchi, har bir o‘quvchining psixologiyasi, ruxiyati, kayfiyatini hisobga olib muomala qilishi lozim ekan. Sakson minut darsda o‘quvchilarni diqqatini darsga qaratish uchun har tomonlama mukammal bo‘lish kerak ekan, nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish o‘qituvchining asosiy yutuqlaridan biri hisoblanib,hamma o‘qituvchilar ham eplolmas ekan. O‘quvchilarni darsga qiziqtirish uchun ko‘rgazmali va ko‘rsatmali materiallarning rang-barangliligi e’tibor berib, rag‘batlantiruvchi imtiyozlardan ko‘proq foydalanish,dars davomida metod va usullardan tashqari lirik chekinish sifatida mavzuga oid qo‘shiq eshittirish ham darsga bo‘lgan qiziqishini oshira

“QANI KIM NIMANI BILADI” USULI

Undov so‘z deb.....

Undovlarning ma’no turlari.....

Uvdovlarning uslubiy xususiyatlari. ....

Taqlid so‘zlar .....

Taqlid so‘zlarning ma’no turlari.....

Taqlid so‘zlarning uslubiy xususiyatlari.....

Modal so‘zlar.....

Modal so‘zlarning uslubiy xususiyatlari.....

His-hayajon, buyruq-xitob, haydash-chaqirish ma’nolarini ifodalaydigan so‘zlarga .....deyiladi.

Undov so‘zlar ham xuddi .....so‘zlar kabi qo‘srimchalar olib o‘zgarmaydi. ....so‘zi kelishik, egalik qo‘srimchalari olmaydi.Unga yasovchi qo‘srimchalar qo‘silib yangi so‘z yasalmaydi.

Ayrim .....so‘zlar otlashganda, ya’ni ot vazifasida qo‘llanganda, egalik qo‘srimchasini olishi mumkin. Masalan, ...

Undovlar ma’no jihatdan ikki turli bo‘ladi:

1..... 2.....

.....boshqa so‘zlar bilan grammatik aloqaga kirishmaydi.

Ba’zan kishilarning undov so‘zlar orqali ifodalagan his-hayajonini, buyruq-xitobini tasvirlash uchun undov so‘zlarga .....singari fe’llar qo‘silib keladi.

Undov so‘zlar qatnashgan qo‘shma fe’llar hosil bo‘ladi: .....kabi.

Undovlar .....ohangi bilan ajralib turadi, lekin undov ohangi xilma-xildir.

Nutq jarayonida so‘zlovchilarning yoshi, amali nuqtayi nazaridan undovlardan foydalanish ham ma’lum darajada farq qiladi.

Xususan, o‘zidan katta yoshdagilarga murojaat qilinganda yoki ma’lum lavozimni egallagan shaxslarga uning qo‘l ostida ishlayotgan shaxslar .....deb murojaat etmaydi yoki .....undovi kattalar tomonidan kichiklarning qilgan yoki qilayotgan ishlaridan mammunligini ifodalash, ular mehnatini baholash maqsadida ishlatiladi, lekin

kichiklar tomonidan kattalarning ishlariga nisbatan bunday undov orqali baho berilmaydi.

Shuningdek, undovlar....., badiiy, qisman .....keng qo'llanilib,..... va .....uslubda qo'llanilish doirasi cheklangan.

Ba'zan xat janrida, ma'lum voqeа-hodisalar bayoni yuzasidan o'zaro maktublarda yoki ishqiy maktublarda, undovlar qo'llanilishi mumkin.

.....doiralarning xatlarida undovlar qo'llanilmaydi. Sababi .....doiralarning xatlari har qanday ehtiroslardan xoli bo'ladi.

Tabiatda insondan tashqari juda ko'plab tirik jonzotlar yashaydi. Ularda ham o'ziga xos nutq apparati mavjud. Mana shu nutq apparati yordamida ular turli-tuman ovoz chiqaradilar.

Natijada har xil ovozlar hosil bo'ladi. Inson o'z faoliyati davomida mana shu ovozlarga taqlid qilishga urinadi. Tilshunoslikda bunday ovozlar .....so'zlar atamasi bilan yuritiladi.

Taqlid so'zlar ikkiga bo'linadi.

a) .....

b) .....

.....so'zlar egalik va kelishik qo'shimchalarini oladi, turlanadi, gapda ot bajargan vazifalarda keladi.

Taqlid so'zlarning barchasidan ..... yasaladi: .....kabi.

«Qaysi, qanday yoziladi?» o'yini. Bu o'yinda o'qituvchi darslikdagi mashqni o'qib beradi va qaysi gapda qanday tinish belgilari qo'llanilishini so'raydi, o'quvchilarga shu gaplarni imlo qoidasiga asosan yozish topshiriladi. Tavsiya etiladigan gaplar:³⁴

365-mashq. Dialoglarni o'qing. Undov so'zlarni topib, ularning ishlatilish o'rinlariga diqqat qiling.

³⁴ Abdullayeva Q, Nazarov K, Abdullayeva Q, Nazarov K, Yo'ldoshev H . Savod o'qitish metodikasi. –Toshkent. O'qituvchi, 1996. – B. 192.

Sobir uni ko‘tarib otga mindiradi.

— Chu!

— Men hayday? — so‘raydi Zulfiya

— Qo‘rqmaysanmi? Ot yomon, olib qochib ketadi.

— Meni ushla sen. Sobir uning yelkasidan ushlab oladi.

— Ketdik. Voy, chopib ketayapti-ku!

— Ot bo‘lgandan keyin chopadi-da. Qo‘rqma, tezroq haydayver.

Zulfiya haqiqiy aravakashlarga o‘xshatib:

— No-o-o! Jonivor, no-o-o! — dedi.

Ot qattiqroq chopacha boshlaydi.

— Qani, men olay, — Sobir cholning qo‘lidan chelakni oldi.

— O‘h-ho‘! Muncha muzdek?

— Quduqning suvi-da, — dedi Nazir ota g‘urur bilan.

— Tag‘in meshda olib keldim.

Ko‘p ichmang, o‘g‘lim, tomoq og‘rig‘i bo‘lib qolasiz.

— O, Toshkent, Samarqand! — havas bilan dedi Anna-Mariya, — xorosho!

Uning oppoq tishlari marvarid donalariga o‘xshardi.

— U yerlarda bo‘lganmisiz?

Anna-Mariya yo‘q, deya boshini qimirlatdi.

Но оччен-н, оччен-н по-биватъ...

370-mashq. Gaplarni o‘qing. Modal so‘zlarni topib, har bir modal so‘zning ma’nosini, gapda qanday vazifa berayotganini tushuntiring.

1. Tabiiy, xiyonatkor sultonlarning qochishi Boysung‘ur Mirzo lashkarining soniga unchalik ta’sir qilmagan bo‘lsa-da, ruhiga jiddiy zarar yetkazgani shak-shubhasiz edi.

2. Darhaqiqat, agar voqealarning kechishini diqqat bilan kuzatsak, Abu Yusuf arg‘un bilan Zuhrabegi og‘a niyatidan xabardor bo‘lgan.

3. Aytishlaricha, Shayboniy otasi Budoq Sulton bilan onasi Qo‘zibegimdan yoshligida yetim qolib, ukasi bilan birga bobosi Abulxayrxon qo‘lida tarbiya topgan.

Bugungi kun davr talabidan kelib chiqqan holda, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish va keying darslarga puxta tayyorgarlik ko‘rib kelishi uchun, albatta, rag‘b atlantiruvchi kartochkalardan foydalanish kerak.

O‘quvchilarning undov, taqlid, modal so‘zlarining dastlabki malumotlari haqida qanchalik ma’ lumotlarga egaligi yuqoridagi metod orqali sinab ko‘rildi va jadvalga joylashtirildi.

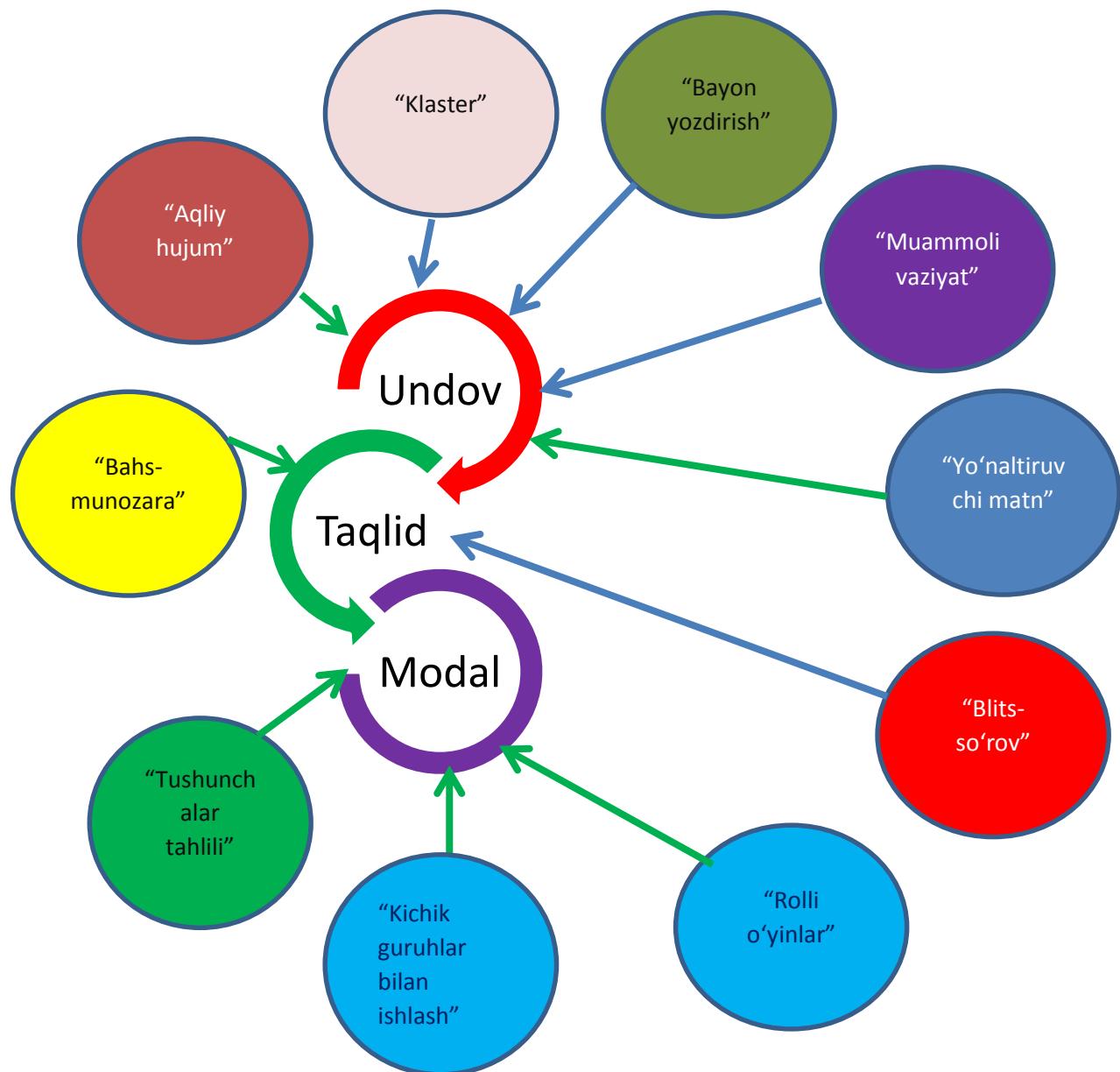
UNDOV, TAQLID, MODAL SO‘ZLAR USLUBIYATI MAVZUSIDA

“**Kim g‘olib?**” o‘yini. Ushbu o‘yin o‘quvchilarni o‘tilgan mavzu yuzasidan olgan bilimlarini yanada mustahkamlashga undaydi. Asosiysi, o‘quvchilar ham g‘oliblik uchun ko‘proq bilim olish uchun kurashadilar, dars davomida bu metodni qo‘llash uchun guruhn, guruh ichida kichik guruhlarga bo‘lib nomlaydi. Ularga o‘tilgan mavzu yuzasidan ketma-ket ma’lumot beriladi va o‘quvchilar quyidagi berilgan metodlardan biriga qo‘yib tushuntirib beradi. Qaysi guruh a’zolari mavzu yuzasidan ko‘proq va mazmunli ma’lumotlarni tushuntirib bersa, o‘sha guruh g‘olib guruh hisoblanadi.

Baholar			
5	4	3	2
6 ta o‘uvchi	12 ta o‘quvchi	10 ta o‘quvchi	2 ta o‘quvchi

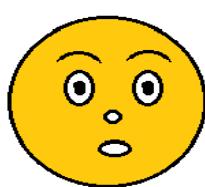
“KIM G’OLIB” O’YININI O’YNAYMIZ

Rasmlar ketma-ketligi asosida undov, taqlid, modal so‘zlarni qatnashtirib “Mening hayot yo‘lim” mavzusida kichik hikoya tuzing.

Baholar			
5	4	3	2
14 ta o‘uvchi	10 ta o‘quvchi	6 ta o‘quvchi	-

XULOSA

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining “Ta’lim –tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni yetkazish to‘g‘risida“gi Farmoni(08.10.1997), “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni hayotga tadbiq etish - davlat siyisatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Tilshunos olim filologiya fanlari doktori, professor Nizomiddin Mahmudov ta’kidlaganiandek, “Ma’naviyatning, xususan, milliy ma’naviyatning shakllanishi va kamol topishida ona tili fovqulodda o‘rin tutganligi bois, istiqlol davrida ona tili, ona tili ta’limi, til masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Ta’lim bosqichlarida morfologiya bo‘limining alohida olingan so‘z turkumning o‘qitishda ilmiy-metodik va nazariy asoslarini o‘rganishda metod foydalanishga oid amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining, shuningdek, fan dasturi va darsliklarining tahlili natijalaridan quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

1. Undov va taqlid, modal so‘zlarni o‘rganish o‘zbek tilini o‘qitishning muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Bizga ma’limki, avvaldan tilshunoslар va metodist olimlar ta’lim jarayonida morfologiya va uning mavzularini o‘rganishga doir qator ilmiy ishlar qilib metodik adabiyotlar yaratishgan. Morfologiya bo‘limi ta’limda qator murakkabliklar keltirib chiqayotgan ham bejiz emas. Morfologiyaning asosiy muammolaridan biri alohida olingan so‘zlarning, mustaqil so‘z turkumlari bilan bir qatorga qo‘yilmasligi masalasidir. Morfologiyada mustaqil so‘z turkumlari, yordamchi so‘z turkumlari, alohida olingan so‘z masalari ham o‘rganiladi.

2. O‘zbek tilining morfologiya bo‘limida mustaqil so‘z turkumiga ham, yordamchi so‘z turkumiga ham mansub bo‘lmagan yana bir guruh so‘zlar borki,

biz ularni alohida olingan so‘zlar deb ataymiz. Bular: undov, taqlid va modal so‘zlardir.

O‘zbek adabiy tili morfologiyani alohida olingan so‘z turkumlarini o‘rganish keyingi davrlarda to‘xtab qolmadi, bu yillar davomidan H.Sulaymonov, Q.Sapayev, R.Sayfullayeva, Sh.Raxmatullayev kabi olimlar undov va taqlid, modal so‘zlarni o‘rganishga doir ilmiy ishlarni amalga oshirgan. Ona tilini o‘qitish sohasiga salmoqli hissa qo‘shtigan Asqarova M, G‘ulomov A, Abdullaev Y, Omilxonova M, Qosimova K, Zahirov , A.Po‘latov, Pardayev A O.Roziqov, A.Sayfullaev, O.Yoqubjonova, N.Shukrullayev, Quliyeva Sh, R.Inog‘omova, B.Mirzaahmedov, R.Qayumova, A.Ya. Bobomurodova T.G‘aniyev, M.Sobirova, Sh.Yusupova, N.Sattorova, T. Yusupova, T.Ziyodova, B. Yo‘ldoshev, O.Oxunjonova kabi metodist olimlarning yaratgan tadqiqot ishlari, metodik qo‘llanmalari, ilmiy maqolalarida uzlucksiz ta’lim tizimi bosqichlarida ona tilini o‘qitish yuzasidan yo‘l-yo‘riqlar bayon qilingan. Yuqorida nomlari keltirilgan olimlarning ishlaridagi tavsiyalardan bugungi kunda ham mакtab, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari ona tili darslarini tashkil etishda zaruriy qo‘llanma sifatidakeng foydalanimoqda. Jumladan, o‘zbek tili o‘qitish nazariyasi va metodikasi fanida undov va taqlid, modal so‘zlarni o‘rganish masalalari metodist-olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Ular tomonidan yaratilgan dissertatsiyalarda, monografiyalarda, o‘quv-uslubiy qo‘llanma va tavsiyalarda, davriy nashrlarda chop etilgan maqolalarda bu masalaga juda ko‘p marotaba qo‘il urilgan. Ularni o‘rganish va tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu bo‘lim mavzularini o‘qitish masalasiga nafaqat bugungi kunda, balki, uzoq davrlardan buyon dolzarb mavzu sifatida e’tibor qaratilib kelinayotganligini guvohi bo‘lamiz, chunki bu bo‘limni o‘rganishda faqat so‘z turkumlari haqida bilim berishgina emas, balki tilimizning so‘z boyliklari orqali o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish, ularda mustaqil fikrlash, o‘z fikrini erkin va ravon bayon qila olish malakalarini shakllantirish muammolari ham asosiy masala hisoblanadi. Yana shuni takidlash zarurki o‘quvchilarga undov, taqlid, modalni

o'rgatishda imloviy va punktuatsion beldilariga e'tibor berilishi nutqning go'zallashishiga olib keladi..

3. Tahlilga tortilgan ilmiy-tadqiqot ishlaridan va o'quv va metodik qo'llanmalarining mazmunidan ham shu narsani bilish mumkinki, zamonaviy pedagogik texnologiya asosida aynan "Alohida olingan so'z turkumi"ni o'qitishga bag'ishlangan metodik izlanishlar, mustaqil so'z turkumlarini o'rganishga qaraganda kam.

4. Umumta'lim maktablarining 7-sinf Ona tili darsligidan o'rin olgan" Undov, taqlid, modal so'zlar" mavzulari va ular uchun ajratilgan o'quv soatlari o'quvchilarga bu bo'lim yuzasidan yetarlicha bilim berishga, ularda shu mavzlar bo'yich ko'nikma va malakalar hosil qilishga imkon beradi. Mavzuga oid o'qitilishi lozim bo'lgan grammatik qoidalar, o'quvchida bu bo'lim yuzasidan yetarlicha bilim olishga, ko'nikma va malakalar hosil qilishga mo'ljallangan, o'quvchining og'zaki va yozma nutqini o'stirishga, bog'lanishli nutqini shakllantirishga, ularning so'z boyligini oshirishga, so'z va uning ma'nolari ustida ishlash ko'nikmalarini va ularning ma'noviy qirralarini anglashga yordam beradi.

5. Akademik litseylarning II kurs Hozirgi o'zbek adabiy tili o'quv dasturini umumta'lim maktablarining Ona tili darsligining uzviy davomi deb aytish mumkin, chunki maktab dasturida sof nazariy bilimlar berilishi nazarda tutilgan bo'lsa, akademik litseylarning bu o'quv dasturida undov, taqlid, modal so'zlar haqida juda sodda ma'lumot va mashqlar ham kam berilgan.

6. Xulosa shuki, umumta'lim maktablarining Ona tili va akademik litseylarning Hozirgi o'zbek adabiy tili o'quv darsliklari "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" aks ettirilgan ta'limning uzviyligi va uzluksizligi, nazariya va amaliyotning o'zaro aloqadorligi tamoyili talablariga mos tarzda yaratilgan. Faqat e'tiroz sifatida shuni aytish mumkinki, akademik litsey uchun yaratilgan Hozirgi o'zbek adabiy tili darsligida asosiy e'tibor undov, taqlid, modalning uslubiy xususiyatlariga va ularni mustahkamlash uchun berilgan mashq va topshiriqlar uchun tanlangan matnlar hajm jihatidan tnisbatan kichchikroq, hamda unda mavzuga aloqador termin-tushunchalarning nisbatan kamligiga

e'tiborni qaratish zarur. Bu darslikning, ona tili darsligidan farqi shundaki, har bir mavzusi reja asosida berilgani va matnlar badiiy asarlardan tanlab olinganligi bu darslikning yutug'i hisoblanadi.

7. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining yaratilishi sohada ulkan o'zgarishlar, mazmun jihatidan yangilanishlar amalga oshirilishiga turtki berdi. Mazkur me'yoriy hujjatlarda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilishi lozim bo'lgan tub islohotlar – ta'lim mazmuni, ta'lim-tarbiya jarayonini yangilash, yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyatga tatbiq etish kabi dolzarb vazifalar belgilab berilgan. Bu esa ta'lim tizimining sifat darajasini yangilash, ta'lim jarayonlarini tashkil etish va boshqarish tizimini ham takomillashtirishni ham taqozo qiladi.

8. Bugungi kunda ta'lim jarayonida, har bir fanni o'quvchilarda o'rgatish davomida darsning jonli va qiziqarli, shu bilan bir qatorda sifatini oshirishda o'yintopshiriqlardan, metod va usullardan foydalanish samarali vosita bo'lib kelmoqda. Dars davomida qollangan har qanday metod o'quvchilarining yoshi, psixologiyasi, ruhiyatini hisobga olgan holda qo'llanilishi lozim. Bugungi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlar quyidagilar sanaladi:

bugungi kunda eng ko'p qo'llaniladigan metodlar: "Keys-stadi" (yoki "O'quv keyslari"), "Blist-so'rov", "Tezkor savol-javob", "Ijodiyish", "Aqliyhujum", "Bumerang", "Yulduzcha", "Galereya", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Yumaloqlangan qor", "Baliq skeleti", "BBB", "Konsteptual jadval", "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?", "Klaster yoki tarmoqlanish", "Kichik guruhlarda ishlash yoki hamkorlik", "Musobaqa", "Idrok xaritasi", "FSMU", "Seminar-trening", "Mantiq qani?", "Baliq skeleti", "Qaysi biri ortiqcha?" Ta'lim jarayonida metodlardan foydalanish o'quvchilarni guruhlarda ishlashga o'rgatadi, ishtirokchilarining faolliklarini oshirib, ta'lim samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga darsda ko'zlanadigan uch maqsad: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantirish. Mana shu uch maqsadni amalga oshirishda innovatsion texnologiyalar yaqindan yordam beradi.

Ta’limiy o‘yinlarning eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u o‘quvchidan tezkorlik, sezgirlik va topqirlikni talab qiladi.

Ayniqsa, bugungi, axborot-texnologiyalar rivojlangan davrda ya’ni internet, ijtimoiy saytlardan bolalarni darsga diqqatini qaratish uchun har bir mashq uchun alohida-alohida metodlar qo‘llash va ular ustida ishlashga to‘g‘ri kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
2. Бобомуродова А.Я. Она тили таълими жараёнида ўйин-топишмоқлардан фойдаланиш: Пед. фан. номз. ... ёзилган дисс. – Тошкент, 1996.
3. Бобомуродова А.Я. Она тили таълими жараёнида ўйин-топишмоқлардан фойдаланиш. - Пед. фан.номзоди ... ёзилган дисс. – Toshkent, 1996.
4. Ғуломов А. Қобилова Б. Нутқ ўстириш машғулотлари: Ўқитувчилар учун методик қўлланма. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
5. Зиёдова Т. Ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатиш. – Тошкент, 2000.
6. Юсупова Ш.Ж. Она тили таълими самарадорлигини оширишда илғор педагогик технологияларни жорий этиш (ноанъанавий усуллар ва компьютердан фойдаланиш): Пед. фан.номзоди ... дисс. – Тошкент, 1998.
7. Юсупова Ш.Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари: Пед. фан.доктори ... дисс. автореферати. – Тошкент, 2005.
8. Ona tili fanidan umumiyl o‘rta ta’lim maktabining o‘quv dasturi: Uzviy lashtitilgan Davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari. – Toshkent, 2010.
9. Abdullayeva M.D. O‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish texnologiyalari ma’ruza matni. –Toshkent, 2017.
10. Abdullayeva Q. Nazarov K. Abdullayeva Q. Nazarov K. Yo‘ldoshev Y. Savod o‘qitish metodikasi. –Toshkent:O‘qituvchi, 1996.
11. Abdurazzoqova D. Kichik guruhlarni tahkil etish qoidalari. Umumta’lim fanlari metodikasi jurnali, 2013.
12. Abdurahmonov G‘. O‘zbek tili grammatikasi. –Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
13. Abduvalidov E. Yangi pedagogik texnologiya nima? –TDPU Toshkent, 2001.
14. Ahmedov S. Qosimov.B. Qo‘chqorov R. Riyazeyv Sh. 5-sinf Adaboyot darligi. – Toshkent, 2017.

15. Axmedova N. O‘zbek tili o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2012.
16. Fessaloniskiy S.A. Ona tili metodikasi (2001-yil) talabalar uchun o‘quv qo‘llanmasi. – Toshkent, 2001.
17. Husanboyeva. Q. Adabiy ta’limda mustaqil fikrlashga o‘rgatish asoslari. – Toshkent: O‘zimkomtsentr, 2003.
18. Ishmuhammedov R.. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. –Toshkent, 2009.
19. Mahmudov N. Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi – Toshkent, 1995.
20. Mahmudov N. Nurmonov A. Sobirov A. Nabihev D. Mirzaahmedov D. Ona tili umumiy o‘rta ta’lim mакtablarining 7-sinfi uchun Ona tili darsligi. To‘ldirilga n va qayta ishlangan 4-nashr. –Toshkent: Ma’naviyat, 2017.
21. Oxunjonova.A. Davlat tili darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. –Toshkent. Til va adabiyot ta’limi, 2002.
22. Quliyeva Sh. Ta’lim jarayonida elektron darslikdan foydalanish. – Toshkent, 2008.
23. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006.
24. Saydullayeva A. Darslarni samarali tashkil etishda foydalanadigan o‘yinlar. –Til va adabiyot ta’limi jurnali, 2016.
25. Sapayev.Q. Hozirgi o‘zbek tili. –Toshkent, 2007.
26. Sayfullaeva R. va b. Hozirgi o‘zbek tili. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent, 2007.
27. Stepanov Yu. Hozirgi tilshunoslikning g‘oyalari va metodlari asarida – Toshkent, 2002
28. To‘xliyev B. Shamsiyeva M. Ziyodova T. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi qo‘llanmasi. –Toshkent, 1995.

29. Tursunov U. Muxtorov A. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek tili. –Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
30. Umarova F. Ta’lim taraqqiyotida innovatsion axborot texnologiyalari – Toshkent. – Toshkent, 2003.
31. Yarlayeva L. Tasviriy san’at va chizmachilik metodlari. –Jizzax, 2016.
32. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.–Toshkent: Xalq merosi, 2013.

Elektron ta’lim resurslari

Elektron saytlar ro‘yxati:

- <http://www.ziyonet.uz>;
- <http://www.ziyo.uz>;
- <http://www.kitob.uz>;
- <http://www.fikr.uz>;
- <http://www.entt.uz>.